

CHINY: SFERY DUCHA, MYŚLI I REALIÓW GOSPODARCZO-STRATEGICZNYCH WOKÓŁ CHIN

Krzysztof Szumski

RYWALIZACJA STANÓW ZJEDNOCZONYCH I CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ W AZJI POŁUDNIOWO- -WSCHODNIEJ W LATACH 2017–2018

Wprowadzenie

Wyodrębnienie regionu i jego nazwa – „Azja Południowo-Wschodnia” są stunkowo nowe. Zaczęli stosować ją Anglicy w czasie II wojny światowej, a następnie wszyscy alianci, w związku z powołaniem w 1943 r. Dowództwa Azji Południowo-Wschodniej (Southeast Asia Command) z siedzibą na Cejlonie (obecnie Sri Lanka) w celu koordynacji operacji prowadzonych przeciwko Japonii, początkowo na obszarze ówczesnej Birmy, Tajlandii i Malajów. W 1945 r. zakres działania dowództwa rozszerzono na tereny Indochin i Indii Holenderskich. Nazwa ta, stosowana w okresie wojny i bezpośrednio po niej, przyjęła się w powszechnym użyciu¹. W skład Azji Południowo-Wschodniej wchodzi kraje na wschód od dawnych Indii Brytyjskich oraz na południe od Chin. Obejmuje ona cały Półwysep Indochiński z jego przedłużeniem – Półwyspem Malajskim oraz Archipelagi Malajski i Filipiński. W całości tereny te rozciągają się od Birmy na zachodzie po Filipiny na wschodzie, na przestrzeni około 5500 km i z północy od granicy południowej Chin do końca Archipelagu Malajskiego (obejmując całą Indonezję), na przestrzeni około 4400 km. Prawie jedną czwartą obszaru Azji Południowo-Wschodniej stanowią lądy, reszta to morza. Łączna powierzchnia lądów wynosi prawie 4,5 mln km², leży mniej więcej w połowie na kontynencie azjatyckim, a w drugiej na dwudziestu kilku tysiącach wysp i wysepek.

¹ Joseph Chinyong Liow, *Dictionary of the Modern Politics of Southeast Asia*, Routledge, London, 2015, s. 348; Mark Beeson (red.), *Contemporary Southeast Asia*, Palgrave Macmillan, New York 2008, s. 8, 9.

Na tym obszarze leży 11 państw, w tym 10 państw członkowskich Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN): Birma/Mjanma, Laos, Kambodża, Wietnam, Tajlandia, Malezja, Singapur, Indonezja, Filipiny i Brunei oraz kandydujący do ASEAN Timor Wschodni.

Znaczenie regionu wynika głównie ze strategicznego położenia. Na jego obszarze lub w pobliżu przebiegają jedne z najważniejszych na świecie szlaków komunikacyjnych i znajdują się cieśniny morskie o kluczowym znaczeniu dla transportu morskiego, a także dla strategii rywalizujących wielkich mocarstw. Najważniejsze z nich prowadzą z Europy i Bliskiego Wschodu do Azji Wschodniej, z Oceanu Indyjskiego na Pacyfik. Dotyczy to zwłaszcza cieśniny Malakka, przechodzącej w Cieśninę Singapurską, którymi przepływa około 100 tys. statków rocznie, oraz cieśnin Lombok i Makasar, które dzięki swojej głębokości umożliwiają przepływanie olbrzymich statków transportowych, jak i strategicznych okrętów podwodnych bez wynurzania się, a także niezwykle ważnego szlaku morskiego prowadzącego z Singapuru do Hongkongu, przez Morze Południowochińskie.

Pierwsze działania Donalda Trumpa – nowego prezydenta USA

Kampania prezydencka w USA od połowy 2016 r., a później początek prezydentury Donalda Trumpa wprowadziły nowe ważne czynniki do sytuacji w całej Azji Wschodniej. Prezydent nie ukrywał, że jednym z jego celów jest zmiana charakteru relacji handlowych z Chinami². Na samym początku prezydentury 23 stycznia 2017 r. Trump oficjalnie wycofał USA z inspirowanego i tworzonego przez Stany Zjednoczone (prezydent Barack Obama) Partnerstwa Transpacyficznego (Trans-Pacific Partnership, TPP). W zamysłu Obamy porozumienia miało organizować grupę sojuszników w regionie w celu hamowania wzrostu wpływów Chin oraz promować nowe normy i reguły współpracy. Otworzyło to możliwości realizacji innych inicjatyw regionalnych, w tym wspieranych przez Chiny. Pozostałe 11 państw, po pewnych wahaniach i po niewielkich zmianach w porozumieniu, w marcu 2018 r. podpisało jednak nową jego wersję, która weszła w życie 30 grudnia 2018 r. jako Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP). Mimo tego osłabienia pozycji, aktywna polityka USA w regionie, oparta na preferowanych przez prezydenta Trumpa kontaktach dwustronnych, realizowanych w pierwszym półroczu 2017 r., pozwoliła na utrzymanie wpływów amerykańskich na poziomie zbliżonym do końcowego okresu prezydentury Obamy. Wpływy USA w Azji Południowo-Wschodniej zaczęły jednak

² Patrick Allard, *La politique commerciale de Trump: faire reculer la Chine*, Notes de l'IFRI, Potomac Paper 38, marzec 2019.

jeszcze silniej konkurować z interesami Chin. W tej rywalizacji USA korzystały ze zdecydowanego i wszechstronnego wsparcia Japonii, kierowanej przez premiera Shinzō Abe. Działania premiera Abe nie tylko obejmowały sfery tradycyjnej rywalizacji z Chinami w przestrzeni gospodarczej, naukowej i kulturalnej, ale również były intensywnie prowadzone na płaszczyźnie politycznej i, co było nowością, obejmowały współpracę wojskową z państwami ASEAN³.

Polityka Chin

W połowie 2017 r. sytuacja w regionie wydawała się stabilna, choć wiadomo było, że rywalizacja wielkich mocarstw z udziałem państw regionu Azji Południowo-Wschodniej będzie kontynuowana. Potwierdzeniem tego był przebieg i wyniki spotkania ministrów spraw zagranicznych państw ASEAN (AMM) w Manili na początku sierpnia 2017 r., gdzie zaproponowany przez Wietnam tekst komunikatu, ostro krytykujący chińską politykę rozbudowy sztucznych wysp i ich militaryzacji na Morzu Południowochińskim, został zablokowany przez Kambodżę, Filipiny, a także Malezję, pozostające pod wpływem Chin. Przyjęty ostatecznie wspólny tekst wprowadził wymieniając jako problem sytuację na Morzu Południowochińskim i oceniając, że może on zagrażać pokojowi, bezpieczeństwu i stabilizacji w regionie, jednak nigdzie nie wspomniano, że chodzi o działania prowadzone przez Chiny, i to mimo zdecydowanego stanowiska zajętego w tej sprawie przez wietnamskiego ministra spraw zagranicznych Pham Binh Minha⁴. Pozwoliło to chińskiemu ministrowi spraw zagranicznych Wang Yi, który spotkał się z ministrami spraw zagranicznych ASEAN (formuła ASEAN + 1), na wysoką ocenę relacji Chin z ASEAN, a nawet stwierdzenie, że te stosunki są „priorytetem w zagranicznej dyplomacji” Chin. Na spotkaniu w Manili Chiny przedstawiły także siedmiopunktowy plan zacieśnienia współpracy z ASEAN oraz zachęcały do dalszej współpracy nad przygotowywanym Kodeksem postępowania na Morzu Południowochińskim⁵.

Ważnym czynnikiem wpływającym na sytuację w regionie był dalszy rozwój chińskich sił zbrojnych (Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza, ChALW). Wzrost znaczenia sił zbrojnych w polityce Chin nastąpił po objęciu władzy przez Xi Jinpinga w 2012 r. Jednym z pierwszych celów reformy i modernizacji ChALW,

³ Krzysztof Szumski, *Azja Południowo-Wschodnia w polityce USA: nowe rozdanie*, „Azja-Pacyfik” 2017, t. 20, s. 133–161.

⁴ Bruno Philip, *La Chine isole le Vietnam lors du Sommet diplomatique de l’Asean*, „Le Monde”, 7 sierpnia 2017.

⁵ *China, ASEAN Agree to Build Higher Level of Strategic Partnership*, „China Daily”, 7 sierpnia 2017.

zainicjowanej przez Xi Jinpinga, było wzmocnienie możliwości operacyjnych na terenach sporów, takich jak obszary Mórz Południowochińskiego i Wschodniocchińskiego. Powiększanie obszaru wysp i raf oraz budowa tam infrastruktury wojskowej ma na celu lepszą kontrolę nad Morzem Południowochińskim i stawienie czoła żądaniom innych regionalnych graczy, wspieranych przez USA. Xi Jinping jasno nakreślił dalsze cele dla ChALW, takie jak pełna modernizacja do 2035 r. i uzyskanie wiodącej roli w świecie w roku 2050⁶. Potwierdzeniem konsekwencji w działaniu strony chińskiej było wprowadzenie patrolowania przez samoloty obserwacyjne i bojowe obszarów morskich w strefie sporów z innymi państwami. Patrole takie były prowadzone przez bombowce H-6K i myśliwce Su-30 i J-11, obejmując między innymi od trzech lat Morze Południowochińskie⁷.

Wydarzeniem politycznym, wpływającym na obecną sytuację w regionie Azji Południowo-Wschodniej, ale również na sytuację w Chinach i na całym świecie, był XIX Zjazd Komunistycznej Partii Chin, mający miejsce w dn. 18–25 października 2017 r. W trakcie zjazdu nakreślone zostały dalsze kierunki rozwoju Chin. W relacjach z zagranicą potwierdzono wolę dalszego zaangażowania w proces globalizacji i otwarcie na kontakty z partnerami zagranicznymi, a także budowy „nowego typu relacji wielkiego mocarstwa”, co dotyczyło szczególnie stosunków z USA.

Ważnym rezultatem zjazdu było dalsze umocnienie Xi Jinpinga jako przywódcy Chin. Złożyły się na to przede wszystkim takie decyzje jak usunięcie limitu dwóch kadencji na stanowisku sekretarza generalnego, zwiększenie liczby stronników w składzie Biura Politycznego oraz włączenie pewnych idei Xi do statutu KPCh. Pozwoliło to większości obserwatorów zachodnich sformułować tezę, że Xi Jinping, jeżeli chodzi o zakres władzy, ustępuje już wyłącznie Mao Zedongowi⁸. Decyzje zjazdu zostały w pełni potwierdzone w marcu 2018 r. przez Ogólnochińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych (OZPL, parlament Chin). Szczególnie ważne było potwierdzenie dominującej pozycji Xi Jinpinga we władzach ChRL oraz zaakcentowanie, że podstawą rozwoju Chin ma być modernizacja gospodarki na podstawie nowoczesnych technologii, w tym realizacji bardzo ambitnego programu „Made in China 2025”. W sferze polityki zagranicznej potwierdzono dążenie do zwiększenia roli ChRL w decyzjach dotyczących kwestii globalnych⁹.

⁶ Marcin Przychodniak, *Xi Transforms the PLA: How the Military Is Being Adapted to China's Changing Global Position*, „PISM Policy Paper”, październik 2017, nr 7.

⁷ Zhang Zhihao, *Air Force Planes Fly Patrols Cross Strategic Waterways*, „China Daily”, 13 grudnia 2017.

⁸ Angela Stanzel i in., *China 'New Era' with Xi Jinping Characteristics*, European Council on Foreign Relations, grudzień 2017.

⁹ M. Przychodniak, *Znaczenie decyzji parlamentu XIII kadencji dla polityki ChRL*, „Biuletyn PISM”, 3 kwietnia 2018, nr 50.

Wizyta prezydenta Donalda Trumpa w Chinach

W tych warunkach planowana wizyta prezydenta Donalda Trumpa w Chinach nabierała szczególnego znaczenia dla przywódców obu państw, ale także dla całego świata, szczególnie dla Azji Południowo-Wschodniej. W sierpniu 2017 r. prezydent Trump polecił przedstawicielowi do spraw handlu Robertowi Lighthizerowi szczegółowo zbadać politykę Chin w kwestii praw własności intelektualnej i technologii. Lighthizer uruchomił cały mechanizm badawczy oparty na Sekcji 301 z Trade Act z 1974 r., która w przypadku stwierdzenia nieprawidłowości umożliwia stronie amerykańskiej podjęcie ostrych kroków wobec państwa stosującego zakazane praktyki¹⁰. W podobnym kierunku, czyli wyjaśnienia problemów szeroko rozumianych chińsko-amerykańskich relacji handlowych, zmierzały także inne przygotowania strony amerykańskiej. Równolegle odbywał się tradycyjny proces przygotowań dyplomatycznych, w tym wizyta sekretarza stanu Rexa Tillersona w Pekinie i jego przyjęcie przez Xi Jinpinga oraz rozmowy z Yang Jiechi (radcą stanu, odpowiedzialnym za sprawy zagraniczne w rządzie) i swoim odpowiednikiem Wang Yi, a chiński wicepremier Liu Yandong został przyjęty w Białym Domu przez Donalda Trumpa. Przebieg rozmów przygotowawczych wskazywał, że w centrum rozmów znajdują się problemy szeroko rozumianych dwustronnych relacji handlowych i problem denuklearyzacji Korei Północnej.

Pobyt Donalda Trumpa w Azji (5–14 listopada 2017 r.) obejmował wizyty w Japonii, Korei Południowej, Chinach i Wietnamie, gdzie prezydent wziął udział w szczycie APEC, oraz na Filipinach, gdzie uczestniczył w spotkaniu z przywódcami państw ASEAN oraz w szczycie państw Azji Wschodniej (EAS). Najważniejszym wydarzeniem była wizyta w Chinach, której gospodarze, znając już po pierwszym kontakcie przywódców na Florydzie wybujałe ego prezydenta USA, nadali najwyższą protokolarną rangę i oprawę niespotykaną dotąd w relacjach chińsko-amerykańskich. W centrum rozmów, jak przewidywano, znalazły się zmniejszenie olbrzymiej nierównowagi w wymianie handlowej USA–Chiny oraz niektóre praktyki strony chińskiej w zakresie praw własności intelektualnej, transferu technologii, przepływu inwestycji i dostępu do rynku chińskiego. W celu złagodzenia stanowiska amerykańskiego, strona chińska wykazała gotowość znacznego zwiększenia zakupów w USA, mającego skutkować zmniejszeniem nierównowagi w wymianie handlowej, sięgającej 347 mld dol. w roku 2016. Większość zawartych podczas wizyty porozumień, mimo imponującej łącznej wartości ok. 253 mld dol., miała jednak bardziej charakter listów intencyjnych niż kontraktów. Prawdopodobnie

¹⁰ *Trump Directs USTR to Examine China's IP Practices*, „China Daily”, 15 września 2017.

Chińczykom chodziło o utrzymanie możliwości oddziaływania na stronę amerykańską. Jeżeli chodzi o problematykę międzynarodową, głównym tematem była denuklearyzacja Korei Północnej i relacje z tym krajem, a zwłaszcza możliwości zwiększenia presji Chin na zachowanie północnokoreańskiego przywódcy Kim Dzong Una¹¹. Problemom Korei Północnej, obok spraw dwustronnych, były też głównie poświęcone wcześniejsze wizyty Trumpa w Japonii i Korei Południowej.

Dwie następne po Chinach wizyty w Wietnamie i na Filipinach, obok aspektu dwustronnego, miały również ważne elementy wielostronne: udział w szczycie APEC oraz w szczycie Azji Wschodniej – EAS (w tym ostatnim Trump skrócił swój udział, wcześniej wygłosił przemówienie, a na sesji plenarnej zastąpił go sekretarz stanu Rex Tillerson). Prezydent w swoich wystąpieniach i rozmowach dwustronnych wysunął bardzo ważną dla dalszego rozwoju sytuacji w Azji koncepcję Wolnego i Otwartego Indo-Pacyfiku (Free and Open Indo-Pacific, FOIP). Głównym składnikiem tej koncepcji miałyby być sfera bezpieczeństwa obejmująca Indo-Pacyfik, czyli również Azję Południowo-Wschodnią, natomiast współpraca gospodarcza, wzmacniająca relacje w zakresie bezpieczeństwa, miałyby się opierać na stosunkach dwustronnych z USA¹². Sformułowanie o Indo-Pacyfiku było użyte wcześniej w październiku przez sekretarza stanu Tillersona w wystąpieniu na temat relacji z Indiami, ale w istocie nawiązywało do koncepcji *pivot* Obamy, rozumianej jako zwrot USA ku Azji, a także do wypowiedzi premiera Japonii Abe z 2006 r. i późniejszych¹³. W tej koncepcji kluczowe jest dążenie do wciągnięcia Indii we współpracę z krajami Pacyfiku, w celu wykorzystania ich do budowania przeciwwagi dla wpływów Chin.

Odbiciem wojskowym tej koncepcji politycznej było przemianowanie w maju 2018 r. dowództwa sił amerykańskich na Pacyfiku z Pacific Command, czyli PACOM, na Indo-Pacific Command, czyli INDOPACOM¹⁴.

Trump zaskakuje Chiny

Przebieg i wyniki wizyty Trumpa w Chinach pozwalały na sformułowanie opinii, że stosunki chińsko-amerykańskie w 2018 r. będą nadal się rozwijały, przy nieuchronnych napięciach i problemach, ale o ograniczonym zasięgu i znaczeniu.

¹¹ M. Przychodniak, *Azjatycka podróż Donalda Trumpa – nieudana próba odzyskania przez USA inicjatywy w regionie*, „Biuletyn PISM”, 15 listopada 2017, nr 110.

¹² M. Przychodniak, *Azjatycka podróż...*

¹³ Mira Rapp-Hooper, *The Indo-Pacific Vision in Strategic Limbo*, Notes de l'IFRI, Centre for Asian Studies, listopad 2018, s. 6–7.

¹⁴ Tamże, s. 9–10.

Nieoczekiwanie jednak w połowie grudnia ukazały się w odstępie kilku dni dokumenty Białego Domu prezentujące po raz pierwszy strategię obronną prezydenta Trumpa (*The National Defense Strategy* i *National Security Strategy*). W dokumentach tych Rosja i Chiny zostały określone jako kraje, które sprzeciwiają się wpływowi i interesom Ameryki i starają się osłabić amerykańskie bezpieczeństwo i dobrobyt. Jeżeli chodzi o Chiny, Trump między innymi skrytykował ich postępowanie na Morzu Południowochińskim, które „zagroza wolnemu handlowi, grozi suwerenności innych państw i podważa regionalną stabilizację”, a w trakcie prezentowania dokumentu dodał, że USA są zaangażowane w nową erę rywalizacji światowej. Prezydent wprawdzie mówił też o dalszej współpracy, ale równocześnie oskarżył Chiny o różnego rodzaju naciski na inne kraje w celu realizacji swoich interesów¹⁵. W Chinach początkowo zareagowano spokojnie, głównie wypowiedzią rzeczniczki MSZ, tradycyjnie potępiającą „mentalność zimnej wojny”, ale wskazującą, że to normalne, iż wielkie mocarstwa – jak Chiny i USA – mają różnice interesów, co nie wyklucza możliwości „zdrowego rozwoju stosunków”. Z kolei ambasada Chin w USA wskazywała na niekonsekwencję strony amerykańskiej, która chce rozwijać partnerstwo z Chinami, a równocześnie nazywa Chiny rywalem¹⁶. Najbardziej zdecydowana była reakcja Ministerstwa Obrony Narodowej, którego rzecznik oświadczył, że określenie Chin jako rywala gospodarczego i militarnego „zatrzuca stosunki Chiny–USA”, a „konfrontacja przyniesie dramatyczne efekty” i „tylko współpraca jest właściwą opcją”. Profesor chińskiego Uniwersytetu Obrony Narodowej określiła amerykańskie dokumenty jako „niezwykle niepokojące”, gdyż po raz pierwszy władze USA dostrzegły szybki rozwój Chin jako „wyzwanie dla statusu USA jako jedyne supermocarstwa”¹⁷.

W konsekwencji koniec roku 2017 przyniósł, mimo formalnie pozytywnego przebiegu listopadowej wizyty Trumpa w Chinach, nieoczekiwany wzrost napięcia w relacjach chińsko-amerykańskich.

Początek 2018 r. nie przyniósł odprężenia. W styczniu sekretarz do spraw handlu Wilbur Ross przedstawił Trumpowi raport o podejrzeniach subwencjonowania chińskiego eksportu żelaza i aluminium do USA. Równocześnie USA wprowadziły nowe taryfy celne na panele słoneczne z Chin (i pralki z Korei Południowej). Zapoczątkowało to restrykcyjne działania USA nakierowane na import z Chin. Wobec ponownie rekordowych rozmiarów deficytu w handlu z Chinami w granicach

¹⁵ Zenhua Lu, *Donald Trump's National Strategy Target China, Russia Attempting to Erode American Security and Prosperity*, „South China Morning Post”, 19 grudnia 2017.

¹⁶ Zhao Huanxin, Mo Jingxi, *Beijing Likens US Policy to „Cold War”*, „China Daily”, 20 grudnia 2017.

¹⁷ Zhang Zhihao, *Washington Said to Disregard Facts Concerning China's Military Efforts*, „China Daily”, 22 grudnia 2017.

375 mld dol. w roku 2017 stawało się wysoce prawdopodobne, że relacje amerykańsko-chińskie w 2018 r. będą coraz bardziej obciążone sporem handlowym¹⁸. Przełomu nie przyniosły wizyty w lutym w USA dwóch wysokiej rangi polityków chińskich, wicepremiera Liu He i wspomnianego już Yang Jiechi. Zaczęły pojawiać się nowe „karne” kroki ze strony USA, a w terminie późniejszym (lipiec-sierpień) rozpoczęło się wzajemne wprowadzanie na olbrzymią skalę ceł na towary importowane z kraju partnera. Należy przyznać, że ze strony Pekinu były to zawsze działania odwetowe na nieprzychylnie kroki Waszyngtonu. Powstały więc napięcia prowadzące do pewnego rodzaju wojny handlowej¹⁹. W opinii niektórych ekspertów powodem tego wzrostu napięć był nie tylko gigantyczny deficyt handlowy USA z ChRL, ale przede wszystkim dążenie Stanów Zjednoczonych do utrzymania przewagi technologicznej nad Chinami²⁰. Yifan Ding, jeden z doradców ekonomicznych prezydenta Chin, porównał działania administracji prezydenta Trumpa do działań administracji prezydenta Ronalda Reagana wobec Japonii w latach 80., wtedy drugiej gospodarki świata po USA, która została rzucona przez Stany Zjednoczone „na kolana”, czego skutki odczuwa do dzisiaj. Jego zdaniem jednak taki scenariusz w stosunku do Chin nie jest realistyczny. Yifan Ding podkreślił, że Chiny nie chcą wojny handlowej, ale w przypadku jej wywołania stawiają jej czoła²¹.

Napięcie na Morzu Południowochińskim

Chińsko-amerykańskie napięcia handlowe, powiązane z innymi problemami w relacjach dwustronnych, spowodowały zaostrenie relacji w różnych częściach świata, a szczególnie w tak ważnym dla sytuacji światowej regionie jak Azja Południowo-Wschodnia i przyległe do niej morza, zwłaszcza Morze Południowochińskie. Morze to jest przedmiotem sporów od wielu dziesięcioleci. U ich podstaw leżą dążenia Chin do kontroli ponad 85% powierzchni tego akwenu, oparte na zaszczościach historycznych, które zostały przedstawione w tak zwanej linii 9 kresek, wytyczonej w 1948 r. przez Chiny Narodowe. Aspiracje Chin napotykają jednak konkurencyjne dążenia innych państw akwenu. Obecnie na tym morzu można wyróżnić cztery grupy spornych terytoriów: Wyspy Paracelskie, odebrane zbrojnie przez Chiny ówczesnemu Wietnamowi Południowemu w 1974 r., wyspy Spratly,

¹⁸ Donald Trump prêt au bras de fer avec Pékin et Séoul, „Le Monde”, 13 lutego 2018.

¹⁹ Martine Bulard, *Chine – États-Unis, où s’arrêtera l’escalade des sanctions?*, „Le Monde diplomatique”, październik 2018.

²⁰ Rongping Mu, *La guerre commerciale sino-américaine oblige la Chine à accélérer l’innovation technologique*, „Diplomatie”, październik-listopad 2018.

²¹ M. Bulard, *Chine – États-Unis...*

okupowane przez pięć krajów (Chiny, Tajwan, Wietnam, Filipiny i Malezję), wyspy Pratas zajęte przez Tajwan i rafa Scarborough, do której pretensje zgłaszały Filipiny, ale która od 2012 r. jest kontrolowana przez Chiny.

W ostatnich latach napięcie koncentrowało się wokół wysp Spratly, gdzie Chiny od 2014 r. na siedmiu kontrolowanych wysepkach i rafach, zresztą niektórych zabranych Wietnamowi zbrojnie w 1988 r., zintensyfikowały prace ziemne powiększające ich obszar oraz rozpoczęły budowę pasów startowych, przystani dla okrętów, pomieszczeń dla garnizonów wojskowych, a także instalowanie sprzętu wojskowego. Infrastruktura ta dawała Chinom przewagę nad rywalami w regionie. Ważnym powodem tych działań było zapewne też dążenie do zabezpieczenia podejść do bazy Longpo na południu wyspy Hajnan, przeznaczonej dla strategicznych nuklearnych okrętów podwodnych.

Stanowisko chińskie zostało zaskarżone przez Filipiny do arbitrażu międzynarodowego w Hadze, zgodnie z Konwencją ONZ na temat prawa morza, i w 2016 r. zapadł wyrok niekorzystny dla Chin, które od początku nie uznały kompetencji arbitrażu. Wyrok wskazał, że linia 9 kresek nie może określać suwerenności, a powoływanie się Chin na ich „prawa historyczne” jest bezpodstawne i nielegalne oraz że charakter wysepek i raf archipelagu Spratly nie uzasadnia, aby którakolwiek z nich była podstawą do wytyczenia wyłącznej strefy ekonomicznej²².

Od początku roku 2018, niejako równoległe do ogólnego wzrostu napięć w amerykańsko-chińskich stosunkach dwustronnych, sytuacja na Morzu Południowochińskim zaostrzyła się. Pojawiły się nowe czynniki rodzące napięcie, a niektóre dawne nasiliły się. Władze Chin, mimo licznych protestów międzynarodowych, kontynuowały prace nad powiększaniem kontrolowanych siedmiu wysepek w archipelagu Spratly. Ponadto Chińczycy zaczęli rozmieszczać na nich systemy raketowe oraz urządzenia zakłócające działanie radarów. Dotyczyło to w pierwszej kolejności wysp Fieri Cross, Mischief i Subi. W kwietniu Chiny przeprowadziły manewry floty, a następnie defiladę morską z udziałem 48 okrętów i 76 samolotów bojowych, którą odbierał osobiście prezydent Xi Jinping. Manewry i defilada były największe w historii współczesnych Chin. W maju na wyspie Woody w archipelagu Wysp Paracelskich po raz pierwszy lądowały chińskie bombowce strategiczne H-6K i przeprowadziły tam ćwiczenia. Równocześnie chińskie firmy rozpoczęły budowę wielkiego kompleksu portowego i przemysłowego, a także turystycznego na wybrzeżu Kambodży, nazwanego Koh Rong New Port, który może służyć jako punkt wsparcia dla chińskiej floty w regionie.

Ze strony amerykańskiej także nasiliło się patrolowanie akwenu przez okręty i samoloty, w tym przez lotniskowce z całymi zespołami bojowymi, jak największa

²² Matthieu Duchatel, *Geopolitique de la Chine*, Presses Universitaires de France, Paris 2017, s. 78–83.

grupa bojowa lotniskowca „Ronald Reagan”. Patrole prowadziły także mniejsze zespoły i jednostki, na przykład w maju krążownik raketowy „Antietam” i niszczyciel raketowy „Higgins” przepłynęły obok Wysp Paracelskich, po wodach uważanych przez Chiny za ich wody terytorialne. Odbyło się to w ramach działań na rzecz przestrzegania na akwenie „prawa międzynarodowego i umacniania wolności żeglugi” (działania FONOP). Rzecznik chińskiego MSZ ocenił, że akty te naruszyły prawo chińskie i międzynarodowe oraz chińską suwerenność, a także pokój, bezpieczeństwo i ład w regionie²³. Znamienne było też wycofanie przez USA oficjalnego zaproszenia dla okrętów chińskich do udziału w corocznych międzynarodowych manewrach Rimpac, oficjalnie z powodu „ciągłej militaryzacji Morza Południowochińskiego”, co zostało bardzo źle przyjęte przez stronę chińską. Na akwenie pojawiły się też okręty francuskie i brytyjskie, które według tych krajów miały poprzez swoją obecność „przypomnieć” Chinom normy międzynarodowego prawa morskiego i znaczenie ich przestrzegania. Ponadto na omawianym obszarze manewry przeprowadziły okręty japońskie, w tym podwodne. Były to pierwsze manewry japońskich okrętów podwodnych w czasach pokoju na tym akwenie, co też wywołało ostrą reakcję Chin.

Napięcia w regionie, a zwłaszcza na Morzu Południowochińskim, znalazły odbicie na corocznej konferencji Shangri-La Dialogue w Singapurze na początku czerwca, w której uczestniczyli ministrowie obrony lub inni wysocy przedstawiciele wojskowi z około 50 krajów, a jednym z gości honorowych był premier Indii Narendra Modi. Amerykański sekretarz obrony James Mattis otwarcie zarzucił Pekinowi militaryzację spornych wysp na Morzu Południowochińskim. Szef delegacji chińskiej generał He Lei odpowiedział w równie ostrym tonie, że to postępowanie USA jest prawdziwym powodem napięć i konfliktów w regionie²⁴. Silna reprezentacja głównych państw zachodnich (obecni byli także ministrowie obrony Francji i Wielkiej Brytanii) zajmujących wspólne stanowisko spowodowała, że Chiny znalazły się na konferencji pod silnym naciskiem. Francuzi i Brytyjczycy zapowiedzieli dalszy udział w działaniach na rzecz wolności żeglugi. Natomiast premier Indii na konferencji wystąpił ostrożnie i pragmatycznie, zachowując równy dystans wobec głównych oponentów, czyli USA i Chin. Nie wspominał także o koncepcji „Quad”, to znaczy o sojuszu strategicznym USA, Japonii i Australii, który dąży do zaangażowania Indii w celu wspólnego hamowania wzrostu wpływów Chin²⁵. Konferencja była okazją do spotkań dwustronnych. Sekretarz obro-

²³ Zhao Lei, *US Urges to Cease Intrusions in South China Sea*, „China Daily”, 29 maja 2019.

²⁴ Catherine Wong, *At Western-led Summit, Chinese Find Controversy and Clash of Culture*, „South China Morning Post”, 4 czerwca 2018.

²⁵ Artykuł wstępny, *More Cooperation Needed in the South China Sea*, „South China Morning Post”, 6 czerwca 2018.

ny Mattis spotkał się między innymi z przedstawicielami resortów obrony państw ASEAN, gdzie przedstawił strategię Wolnego i Otwartego Indo-Pacyfiku. Na uwagę zasługiwały także serdeczne rozmowy Mattisa z ministrem obrony Wietnamu Ngo Xuan Lichem, gdzie omawiano nawiązanie współpracy w przemyśle obronnym i dostawy sprzętu amerykańskiego, a strona amerykańska dziękowała za przyjęcie wizyty lotniskowca „Carl Vinson” w Da Nang w marcu 2018 r.

W drugiej połowie 2018 r. atmosfera konfrontacyjna nasiliła się. Amerykanie prowadzili intensywne działania w ramach FONOP, w tym z wykorzystaniem wspomnianego już największego zespołu uderzeniowego (12 okrętów) lotniskowca „Ronald Reagan”, a także zespołu lotniskowca „John C. Stennis”.

Strona amerykańska prowadziła równocześnie intensywne działania polityczne wobec pastw regionu, czego potwierdzeniem była sierpniowa wizyta sekretarza stanu Mike’a Pompeo w Malezji, Singapurze i Indonezji. Duży nacisk był także wywierany na Filipiny i Wietnam, aby umocnić ich związki gospodarcze, a zwłaszcza wojskowe, z USA i uświadomić tym krajom możliwe negatywne dla nich konsekwencje współpracy z Chinami.

Zgodnie z wcześniejszymi zapowiedziami rosła aktywność Francji i Wielkiej Brytanii w regionie. Zespół francuskich samolotów bojowych i transportowych na przełomie lipca i sierpnia wizytował Indonezję, Malezję i Singapur. Prawie w tym samym czasie francuski helikopterowiec „Jeanne d’Arc” z udziałem kontyngentu brytyjskiego pływał po Morzu Południowochińskim w celu zademonstrowania prawa do *non aggressive transit* (różniąc się tą definicją od amerykańskich *freedom of navigation operations*), co spotkało się z nieco łagodniejszą reakcją Chin²⁶. Okręty brytyjskie także brały udział w podobnych operacjach, jak okręt desantowy „Albion”, który we wrześniu w drodze do Wietnamu przepłynął koło Wysp Paracelskich, naruszając, według Pekinu, jego wody terytorialne, a także dwie fregaty, z których jedna, „Argyll”, uczestniczyła ponadto w kolejnych ćwiczeniach zespołu okrętów japońskich z udziałem ich najpotężniejszej jednostki, helikopterowca „Kaga”.

30 września w pobliżu raf Gaven i Johnson na archipelagu Spratly doszło do poważnego incydentu pomiędzy chińskim niszczycielem klasy Luyang a amerykańskim niszczycielem „Decatur”. Okręt chiński zbliżył się na 41 metrów do okrętu amerykańskiego i musiał go do zmiany kursu i opuszczenia wód uważanych przez Pekin za terytorialne. Amerykanie ocenili zachowanie chińskiego okrętu jako „niebezpieczne i nieprofesjonalne”, a strona chińska określiła działanie okrętu USA

²⁶ Mathieu Duchatel, *How the French Military’s ‘Political Messenger’ are Countering Beijing in the South China Sea*, „South China Morning Post”, 5 sierpnia 2018.

jako prowokację, działania okrętu chińskiego zaś jako defensywne²⁷. Sprawa stała się tematem licznych komentarzy. 4 października wiceprezydent USA Mike Pence w ostrym przemówieniu na temat stosunków amerykańsko-chińskich, wspominając incydent, podkreślił, że USA nie wycofają się z operacji FONOP w regionie.

Na działania USA i sojuszników strona chińska starała się odpowiedzieć poprzez wzmocnienie swoich sił morskich i powietrznych w regionie, czyli Floty Morza Południowego. Mimo to siły chińskie nadal ustępują amerykańskim. W celu poprawy obserwacji działań rywali na akwenie w Pekinie zdecydowano o objęciu Morza Południowochińskiego specjalną obserwacją satelitarną dodatkowych 10 satelitów różnych typów. Pierwsze trzy satelity mają być umieszczone na orbicie w drugiej połowie 2019 r.

Chiny nie osłabiły także swoich działań natury politycznej. W wyniku przeszło dziesięcioletnich rozmów, hamowanych i przerywanych, w sierpniu udało się Chinom i państwu ASEAN wypracować projekt tekstu Kodeksu postępowania na Morzu Południowochińskim. Wzbudziło to duże nadzieje wśród państw regionu na ustalenie w niedalekiej przyszłości ostatecznego tekstu i na pewne odprężenie sytuacji. Drugim krokiem, prawdopodobnie mającym złagodzić bieżące napięcie, było zezwolenie na zawinięcie lotniskowca „Ronald Reagan” do Hongkongu pod koniec października, na co poprzednio władze kilka razy odmawiały zgody.

W drugiej połowie października w Singapurze odbyła się coroczna konferencja ministrów obrony państw ASEAN z udziałem między innymi ich partnerów z Chin, USA, Australii, Indii i Japonii. Dyskusja objęła ponownie sprawy militaryzacji wysepek i raf oraz spory terytorialne na Morzu Południowochińskim, ale nie odnotowano postępu. Sygnałem silnych napięć było odwołanie wizyty sekretarza obrony Mattisa w Pekinie, planowanej na czas przed konferencją, a sam Mattis odwiedził Wietnam. Na konferencji doszło wprawdzie do rozmów Mattisa z jego chińskim odpowiednikiem Wei Fenghe, ale już dzień później Chińczycy odnotowali kolejne przejście przez Cieśninę Tajwańską dwóch amerykańskich okrętów, „Curtis Wilbur” i „Antietam”. Chińscy politolodzy odebrali to jako brutalne granie kartą tajwańską w celu zwiększenia nacisku w innych dziedzinach, w tym w sprawach handlowych.

²⁷ Kristin Huang, Keegan Elmer, *Beijing's Challenge to US Warship in South China Sea „Deliberate and Calculated”, Observers Say*, „South China Morning Post”, 5 października 2018.

Podtrzymanie dialogu

W tej napiętej atmosferze, w końcu pierwszej dekady listopada, w Waszyngtonie miała miejsce druga runda dialogu do spraw dyplomatycznych i bezpieczeństwa USA–Chiny, z udziałem sekretarza stanu Mike’a Pompeo i sekretarza obrony Jamesa Mattisa z chińskimi partnerami Yang Jiechi i ministrem obrony Wei Fenghe. Omówiono szeroki zakres problemów, w tym sprawy handlu i Morza Południowochińskiego. W ocenie chińskiej dialog wykazał, że obie strony chcą stworzyć pozytywną atmosferę dla spotkania Donalda Trumpa z Xi Jinpingiem na szczycie G20 w Buenos Aires w dniach 30 listopada – 1 grudnia²⁸.

W połowie listopada miały jeszcze miejsce dwa inne ważne wydarzenia międzynarodowe dotyczące regionu: szczyt państw ASEAN, połączony ze szczytem ASEAN + 3, szczytami ASEAN – kraje partnerskie i wreszcie Szczyt Azji Wschodniej (EAS), wszystko w Singapurze. W wystąpieniu na szczycie wiceprezydent USA Mike Pence ponownie akcentował, że „imperialne i agresywne zachowania nie powinny mieć miejsca w strefie Indo-Pacyfiku”. Podkreślił też konieczność poszanowania suwerenności i interesów innych państw oraz zasad prawa międzynarodowego. Premier Chin Le Keqiang, obok apeli o przestrzeganie zasad wolnego handlu, zapewnił państwa ASEAN, że Chiny dołożą starań, aby w perspektywie trzech lat wypracować razem z ASEAN ostateczny tekst Kodeksu postępowania na Morzu Południowochińskim²⁹. Drugim ważnym wydarzeniem był szczyt APEC w Port Moresby w Papui-Nowej Gwinei. Na tym szczycie USA ponownie reprezentował wiceprezydent Pence, ale na czele delegacji chińskiej stał prezydent Xi Jinping. Szczyt w znacznie większym stopniu niż spotkania w Singapurze przebiegał pod znakiem konfrontacji chińsko-amerykańskiej. Pence zaatakował między innymi nieprzejrzystą politykę kredytową Chin, uzależniającą poszczególne kraje. Prezydent Xi Jinping stanowczo odrzucił te zarzuty i wyraził opinię, że w wojnie handlowej nie będzie zwycięzcy. Szczyt, ze względu na różnice stanowisk, po raz pierwszy nie zakończył się wspólnym komunikatem³⁰. Jeden z członków delegacji USA – Patrick Murphy – informował media, że sytuacja na Morzu Południowochińskim i wokół Tajwanu jest najbardziej drażniącym problemem w stosunkach chińsko-amerykańskich, nawet w czasie trwającej wojny handlowej. Szczególnie

²⁸ Zhao Huanxin, Cao Desheng, *Dialogue Paved Way for Summit*, „China Daily”, 12 listopada 2018.

²⁹ *Tygodniowy przegląd wydarzeń politycznych w Azji*, Departament Azji i Pacyfiku MSZ, Warszawa, 16 listopada 2018.

³⁰ Frédéric Lemaître, *L’APEC divisée après la passe d’armes entre Pékin et Washington*, „Le Monde”, 18 listopada 2018.

niebezpieczne jest dążenie Chin do zmiany *status quo* istniejącego od wielu dziesięcioleci, ale USA nie zmieniają swojego postępowania w zakresie swobody nawigacji na tych wodach³¹.

Powyższe wydarzenia wskazywały, że z jednej strony utrzymuje się, a nawet rośnie napięcie chińsko-amerykańskie, koncentrujące się między innymi na Morzu Południowochińskim, ale równoległe strony prowadzą intensywne prace przygotowawcze do bezpośredniego spotkania przywódców, które może mieć decydujący wpływ na rozwój sytuacji. W interesie obu przywódców leżało osiągnięcie osobistego sukcesu poprzez zawarcie jakiegoś porozumienia, pozwalającego im taki sukces ogłosić. Ocenę taką potwierdziło uzgodnienie w Buenos Aires zawieszenia działań w ramach wojny handlowej i przyznanie dodatkowego czasu na dalsze negocjacje, co zgodnie z przewidywaniami obaj przywódcy przedstawili jako sukces. Nie oznaczało to w żadnym przypadku zakończenia rywalizacji obu mocarstw, a jedynie pewne jej ograniczenie. Spór handlowy wszedł w fazę negocjacji, które mogą, ale nie muszą, zakończyć się jakimś kompromisem. Rywalizacja USA i Chin będzie jednak toczyć się dalej, w tym na obszarach Azji Południowo-Wschodniej, a także Morza Południowochińskiego.

Rywalizacja w krajach Azji Południowo-Wschodniej

W Azji Południowo-Wschodniej, w jej części kontynentalnej, krajami, które odgrywają szczególnie ważną rolę w rozgrywce pomiędzy wielkimi mocarstwami, są Wietnam i Malezja, w mniejszym stopniu dotyczy to Tajlandii i Birmy/Mjanmy. W części wyspiarskiej główną rolę w rywalizacji gigantów odgrywają Filipiny, ważna jest oczywiście też rola Indonezji i Singapuru.

Wietnam

Wietnam, położony w kluczowym miejscu połączeń morskich regionu, a równocześnie dość bogaty w surowce mineralne, żyzne ziemie oraz mający liczną (około 95 mln), w znacznym stopniu młodą, dynamiczną i dobrze wykształconą ludność, skoncentrował wysiłki na przyspieszeniu rozwoju gospodarczego. Działania te przyniosły imponujący wzrost PKB w latach 2011–2016 (średnio o 5,9%)³². W latach 2017 i 2018 wzrost gospodarczy był jeszcze wyższy (w granicach 6,5–6,7% PKB), a perspektywy na rok 2019 są podobne. Wietnam stał się jednym z najszybciej rozwijających się państw świata. Koncentracja na gospodarce nie zwalniała

³¹ Minnie Chan, *United States 'Won't Give in to China' on Taiwan or South China Sea*, „South China Morning Post”, 19 listopada 2018.

³² *Pocket World Figures*, „The Economist” 2019.

jednak władz w Hanoi od konieczności mądrych i aktywnych działań w sferze relacji międzynarodowych, co wynikało między innymi z potrzeb wspomnianego rozwoju gospodarczego, ale też ze skomplikowanej sytuacji międzynarodowej w regionie. Stawiała ona przed kierownictwem Wietnamu bardzo wysokie wymagania.

Wietnam stał się celem zabiegów, wręcz umizgów ze strony USA, ale też wielu innych państw, szczególnie Japonii. Wynikało to zarówno z jego potencjału, jak i ostrożnej, ale konsekwentnej polityki w stosunku do potężnego sąsiada – Chin. Zachowując stale dużą ostrożność i elastyczność, Wietnam sprzeciwiał się zdecydowanie, tam gdzie miał ku temu możliwości, polityce Chin na Morzu Południowochińskim. Stawał się tym samym potencjalnym partnerem w regionie dla Stanów Zjednoczonych i innych państw³³. Od wizyty wietnamskiego ministra obrony Ngo Xuan Licha w USA w sierpniu 2017 r. rozpoczął się okres wyraźnej intensyfikacji wietnamsko-amerykańskich kontaktów wojskowych (poprzednio ograniczonych i dyskretnych). W styczniu 2018 r. odbył rewizytę w Wietnamie amerykański sekretarz obrony James Mattis. Jednym z wyników tych kontaktów była marcowa wizyta amerykańskiego lotniskowca „Carl Vinson” wraz z krążownikiem „Mitscher” w porcie Da Nang, co miało silną wymowę polityczną, gdyż była to pierwsza wizyta amerykańskiego lotniskowca od czasu wojny wietnamskiej. Pod koniec marca strona amerykańska przekazała Wietnamowi (straży wybrzeża) sześć nowych małych jednostek patrolowych z odpowiednim wyposażeniem i urządzeniami do szkolenia załóg³⁴. Zintensyfikowano też kontakty wojskowych na różnych szczeblach. Szczególnie częste stały się wizyty przedstawicieli amerykańskiej Floty Pacyfiku. Nastąpiła ewolucja tematyki kontaktów. Obok poszukiwania szczątków żołnierzy amerykańskich, tak zwanych MIA, i omawiania wkładu USA w usuwanie skutków stosowania w czasie wojny herbicydu Agent Orange, pojawiły się nowe tematy rozmów i współpracy, jak wsparcie Amerykanów dla jednostek wietnamskich na potrzeby misji pokojowej ONZ, a także amerykańskie dostawy do Wietnamu różnego rodzaju wyposażenia wojskowego, na przykład symulatorów lotniczych do szkolenia pilotów odrzutowców³⁵, a nawet szkolenie wietnamskich pilotów w USA. Strona amerykańska coraz częściej mówiła o rozwijaniu współpracy w sferze bezpieczeństwa i obrony.

Silnym impulsem była wizyta oficjalna prezydenta Trumpa w listopadzie 2017 r., połączona z udziałem w szczycie APEC. Uzgodnienia polityczne z tej wizyty potwierdził sekretarz stanu Mike Pompeo w Hanoi w lipcu 2018 r. Pompeo podkreślał amerykańską wolę rozwijania wszechstronnych stosunków, między innymi

³³ Paweł Behrendt, *Amerykański lotniskowiec w Wietnamie*, Centrum Studiów Polska–Azja, 17 marca 2018, <http://www.polska-azja.pl/p-behrendt-amerykański-lotniskowiec-w-wietnamie>.

³⁴ *U.S. Transfers Six Metal Shark Patrol Boats for VN*, vietnamnet, 29 marca 2018.

³⁵ *US Seeks Further Cooperation with Vietnam in Defence Industry*, vietnamnet, 1 czerwca 2018.

w zakresie bezpieczeństwa i obrony. W sprawach międzynarodowych strony skoncentrowały się na sytuacji na Morzu Wschodnim (Morzu Południowochińskim), gdzie USA potwierdziły swoje stanowisko zbliżone do wietnamskiego. Sekretarz stanu rozwinął koncepcję Indo-Pacyfiku, a w niej centralną rolę ASEAN oraz zachęcał do rozwoju partnerstwa strategicznego ASEAN–USA. Amerykańskie stanowisko ma duże znaczenie dla Wietnamu, również z tego powodu, że USA są drugim partnerem handlowym po Chinach i pierwszym jako rynek zbytu dla eksportu wietnamskiego. Rośnie też rozmiar amerykańskich inwestycji, które w połowie 2018 r. osiągnęły wartość około 9,3 mld dol., a USA znalazły się na 10. miejscu wśród bezpośrednich inwestorów zagranicznych.

Przy wyraźnym wzroście intensywności kontaktów i współpracy władze Wietnamu, mimo nacisków USA, zachowują ostrożność, która zapewne wynika zarówno ze skomplikowanego położenia kraju, jak i z pamięci o wiarołomstwie Amerykanów wobec Wietnamu Południowego w latach 1973–1975 (co wtedy zadziało na rzecz poprzedników obecnych władz Wietnamu).

Rząd wietnamski stara się prowadzić aktywną politykę zagraniczną, podkreśla swoje niezaangażowanie i wykorzystuje wszystkie możliwości do umacniania pozycji międzynarodowej. Dotyczy to przede wszystkim intensywnych stosunków w ramach ASEAN, określanych jako „jeden z priorytetów”, w tym szczególnie budowania Wspólnoty ASEAN oraz relacji dwustronnych. Wśród krajów azjatyckich spoza ASEAN największe znaczenie ma współpraca z Japonią (umocniona wizytą pary cesarskiej w połowie 2017 r.). Wietnam z Japonią wiąże porozumienie o rozszerzonym partnerstwie strategicznym, częste wymiany wizyt na wysokim szczeblu i rozwinięta współpraca w bardzo wielu dziedzinach. Japonia jest trzecim partnerem zarówno w eksporcie, jak i w imporcie Wietnamu oraz drugim inwestorem, a także pierwszym dostawcą programów pomocowych. Oba kraje zajmują podobne stanowisko w sprawie Morza Wschodniego, co ma podtekst antychiński. Nowym zjawiskiem jest rozszerzenie współpracy na sprawy obrony i bezpieczeństwa – Japonia zaczęła dostarczać sprzęt dla straży wybrzeża i sił morskich Wietnamu, a japońskie okręty i samoloty wojskowe coraz częściej składają wizyty i uczestniczą we wspólnych ćwiczeniach. Ważną sferą współdziałania obu krajów było doprowadzenie do wejścia w życie porozumienia CPTPP w końcu 2018 r. mimo wycofania się USA. W sferze gospodarczej ważna jest również rola Korei Południowej, która jest czwartym rynkiem zbytu i drugim źródłem importu, a przede wszystkim pierwszym inwestorem. Wietnam rozwija także wszechstronną współpracę strategiczną z Rosją, głównym dostawcą sprzętu wojskowego, z Indiami i Australią. Pozycję międzynarodową, ale też gospodarczą Wietnamu wzmacnia zawarcie – po długich rokowaniach, jako drugie państwo ASEAN (po Singapurze) – umowy o wolnym handlu z Unią Europejską (EVFTA), która ma wejść w życie w 2019 r.

Rosnącą rolę międzynarodową Wietnamu potwierdza wybór Hanoi na miejsce drugiego spotkania Donalda Trumpa z Kim Dzong Unem w końcu lutego 2019 r.

Największe znaczenie dla Wietnamu mają jednak stosunki z potężnym sąsiadem z północy – Chinami. Władze w Hanoi określają Chiny jako jednego z kluczowych partnerów, a relacje z tym krajem są zdecydowanie najistotniejsze. Przemawiają za tym czynniki historyczno-wojskowe i ekonomiczne. Te pierwsze to długa wspólna granica lądowa i ostry spór o wyspy na Morzu Południowochińskim, tradycja wielowiekowych wpływów chińskich, współpraca w czasie wojny indochińskiej i krótka wojna graniczna w 1979 r., a także obecna przewaga militarna Chin. Te drugie to czołowe miejsce Chin jako partnera handlowego – ponad 93 mld dol. obrotu (drugi rynek dla eksportu i pierwsze źródło importu) oraz rosące dynamicznie inwestycje chińskie, które, jeśli uwzględni się Hongkong, zajmują drugie miejsce po Korei Południowej. Wietnam stara się utrzymywać z Chinami dialog i współpracę na wszystkich ważnych płaszczyznach, w tym na najwyższym szczeblu³⁶. W sferze gospodarczej przedmiotem niepokoju Wietnamczyków jest stały wzrost ujemnego salda w wymianie handlowej, które w 2017 r. osiągnęło 22 mld dol.³⁷, oraz trudny do skontrolowania napływ pracowników z Chin. Powyższe w połączeniu z częstym naruszaniem przez chińskich inwestorów norm ochrony środowiska prowadzi do napięć, a nawet do zajęć antychińskich. Najpoważniejszym problemem pozostaje jednak spór o wyspy i rafy na Morzu Południowochińskim, gdzie strona wietnamska z coraz większym niepokojem obserwuje militaryzację wysepek zajętych przez Chiny. Dotyczy to zwłaszcza Wysp Paracelskich, gdzie działania chińskie wywołują ostre protesty wietnamskie, ale także Spratly oraz obszarów wydobywania z dna morskiego gazu i ropy. Obawy Hanoi zwiększa obserwowane od pewnego czasu słabnące zaangażowanie niektórych państw ASEAN w powstrzymanie ekspansji Chin na Morzu Południowochińskim. Być może to właśnie powoduje ostatnio większe otwarcie się na dialog z USA.

Malezja

Malezja jest jednym z najlepiej rozwiniętych krajów ASEAN, jej dochód na mieszkańca (około 9500 dol.) ustępuje w organizacji tylko Singapurowi i Brunei. W ostatnich latach premier Najib Tun Razak, ostro atakowany w kraju i za granicą za skandal korupcyjny związany z zarządzaniem funduszem suwerennym Malaysia Development Berhad (1MDB), szukał oparcia między innymi w rozwijaniu stosunków z Chinami, co owocowało silnym ożywieniem współpracy gospodarczej – Chiny są drugim rynkiem dla eksportu i pierwszym źródłem importu – ale także w konsekwencji złagodzeniem stanowiska Malezji w sprawach związanych

³⁶ K. Szumski, *Azja Południowo-Wschodnia...*, s. 146–148.

³⁷ *Vietnam Trade Deficit with China*, vietnamnet, 26 maja 2018.

ze wzrostem obecności Chin na Morzu Południowochińskim. Malezja stała się też terenem dużych inwestycji z Chin, również w ramach rozwijania idei Morskiego Jedwabnego Szlaku XXI wieku. W maju 2018 r. doszło do nieoczekiwanej zmiany sytuacji politycznej. W wyniku wyborów parlamentarnych partia premiera Najiba UMNO i jej sojusznicy zjednoczeni w koalicji Barisan Nasional (BN), pozostający u władzy od czasu niepodległości, to jest od 1957 r. (!), ponieśli dotkliwą porażkę. Większość parlamentarną zdobyła opozycja zjednoczona w koalicji pod nazwą Pakatan Harapan (Sojusz Nadziei), na której czele stał 92-letni Mahathir Mohamad, premier w latach 1981–2003, szef najaktywniejszej partii opozycyjnej Pribumi Bersatu Malaysia (PPBM). Mahathir, który poprzednio był promotorem Najiba, uznał jego politykę za szkodliwą dla kraju i angażując się w wyborach, zdecydował o ich wyniku³⁸. Jednym z pierwszych działań Mahathira po objęciu funkcji premiera było nieoczekiwane doprowadzenie do ułaskawienia i wyjścia z więzienia Anwara Ibrahima, skazanego za sprawy obyczajowe, byłego wicepremiera za rządów Mahathira, z którym popadł wówczas w ostry konflikt. Anwar Ibrahim, uważany za człowieka związanego z Zachodem, miałby według wypowiedzi Mahathira, objąć po jego ustąpieniu za około dwa lata stanowisko premiera³⁹. Jeżeli chodzi o stosunki z zagranicą, bardzo ważnym sygnałem było złożenie w czerwcu przez Mahathira pierwszej wizyty zagranicznej w Japonii i rozmowy z premierem Abe na temat poszerzenia współpracy obu krajów (Japonia jest czwartym rynkiem eksportowym i trzecim źródłem importu). W sprawie sporów na Morzu Południowochińskim Mahathir w czerwcu przedstawił stanowisko, że Malezja będzie nadal utrzymywać kontrolę nad pięcioma wyspami i rafami w archipelagu Spratly, w tym nad rafą Swallow, gdzie ma małą bazę sił morskich. Zapytany o utrzymanie pokoju w regionie Mahathir wysunął propozycję, aby akwen był patrolowany tylko przez małe jednostki morskie krajów ASEAN i ewentualnie także innych krajów, w tym Chin i USA, które mogłyby zwalczać piratów⁴⁰. Pod koniec sierpnia Mahathir złożył pięciodniową wizytę w Pekinie, gdzie odbył rozmowy z prezydentem Xi Jinpingiem i ze środowiskami biznesowymi. Niezależnie od ogólnego poparcia dla inicjatyw Pasa i Szlaku oraz dla rozwoju współpracy dwustronnej Mahathir w jednym z przemówień pośrednio, ale zdecydowanie skrytykował realizację chińskich inicjatyw i ostrzegł Pekin przed „nową wersją kolonializmu”. Bolesna dla gospodarzy była też nieoczekiwana zapowiedź rezygnacji z trzech projektów infrastrukturalnych o wartości ponad 22 mld dol. Projekty miały być finansowane

³⁸ B. Philip, *Malaisie: victoire historique de l'opposition*, „Le Monde”, 11 maja 2018.

³⁹ Gracié, *l'ex-opposant malaisien Anwar Ibrahim a été libéré de prison*, „Le Monde”, 16 maja 2018.

⁴⁰ Bhavan Jaipragas, *Forget the Warships: Malaysian PM Mahathir's Peace Formula for South China Sea*, „South China Morning Post”, 19 czerwca 2018.

przez Chiny i w praktyce realizowane przez firmy chińskie, z pominięciem firm lokalnych, nawet tych należących do miejscowych Chińczyków. Mahathir zapowiedział, że w obecnej sytuacji finansowej kraju projekty są zbyt drogie i nie są niezbędne. Nie oznaczało to, że premier Mahathir odżegnuje się całkowicie od inwestycji chińskich, gdyż wiele innych projektów zostało utrzymanych⁴¹. Mahathir podkreślił także, że nie ma zamiaru słuchać „rad” Zachodu w takich sprawach jak stosunek do oferty Huawei i chińskich inicjatyw Pasa i Szlaku⁴². Informacje z kwietnia 2019 r. wskazują nawet, że po ograniczeniu jednego z projektów (linia kolejowa) i znacznym obniżeniu jego kosztów Malezja jest gotowa do niego powrócić.

Powyższe wskazuje, że Mahathir dokonuje tylko niewielkiej korekty polityki zagranicznej, która miałaby polegać na bardziej zrównoważonych stosunkach z wielkimi mocarstwami, czyli bez poprzedniego wyraźnego preferowania Chin. W sprawie Morza Południowochińskiego Malezja będzie bronić granic morskich i swego stanu posiadania na archipelagu Spratly, będzie też promować rolę państw ASEAN w rozwiązywaniu sporów na tym morzu oraz ich udział w eksploatacji bogactw naturalnych akwenu.

Powyższa ewolucja nie jest korzystna dla Chin, ale nie grozi znacznym osłabieniem wpływów. Natomiast perspektywa przejścia w przyszłości władzy przez Ibrahima Anwara, polityka prozachodniego, może budzić w Pekinie niepokój. Walka o sukcesję po premierze Mahathirze będzie więc szczególnie uważnie obserwowana w Pekinie, ale też w Waszyngtonie, gdyż może mieć istotne znaczenie dla układu sił w regionie.

Tajlandia

Pięć lat po wojskowym zamachu stanu Tajlandia koncentrowała się na sprawach wewnętrznych, mając nadal ograniczone mechanizmy demokratyczne i oczekując na wciąż odkładane przez wojsko wybory do parlamentu. Rządzący wojskowi skupiali się na problematyce gospodarczej i na takiej modyfikacji mechanizmów państwa, aby w warunkach demokracji móc bezpośrednio lub pośrednio wciąż nim kierować. Gospodarka Tajlandii jest co do wielkości drugą po Indonezji gospodarką w ASEAN. Mimo wysiłków rządu wyniki gospodarcze w ostatnich latach były słabe, wzrost PKB w latach 2011–2016 utrzymywał się na poziomie 3,4%, co w regionie jest poniżej średniej⁴³. Wprawdzie w roku 2018 prognozy wynosiły 4,6%, ale gorsze wyniki eksportu pod koniec roku osłabiły wzrost do 3,7%. Wychodząc

⁴¹ Frédéric Lemaître, *La Malaisie inflige un revers aux „nouvelles routes de la soie”*, „Le Monde”, 22 sierpnia 2018.

⁴² B. Jaipragas, *I'd Side with Rich China over Fickle US*, „South China Morning Post”, 8 marca 2019.

⁴³ *Pocket World in Figures*.

naprzeciw oczekiwaniom krajowym i naciskom zagranicznym, na początku grudnia 2018 r. premier generał Prayut Chan-o-cha ogłosił termin wyborów do parlamentu na 24 marca 2019 r. oraz natychmiastowe zniesienie restrykcji ograniczających działalność partii politycznych⁴⁴. Mimo upływu pięciu lat od zamachu wojskowego i wielu działań zmierzających do odsunięcia od polityki rodziny Shinawatra i ich popleczników, ostateczny wynik wyborów w bardzo podzielonym społeczeństwie nie przyniósł wyraźnych zwycięzców i trudno było sformować rząd. Po koronacji króla na początku maja 2019 r. i pewnym uspokojeniu sytuacji miesiąc później premierem nowego rządu został ponownie generał Prayut Chan-ocha, przywódca zamachu wojskowego w 2014 r., który wykorzystał między innymi zmiany wprowadzone przez wojsko w ustroju państwa.

W polityce zagranicznej, po poprawie stosunków z USA, również dzięki wizycie generała Prayuta u prezydenta Trumpa, Tajlandia stara się balansować pomiędzy wpływami USA (pierwszy rynek dla eksportu i trzecie źródło importu) oraz Japonii (trzeci rynek dla eksportu i drugi dla importu) a interesami relacji z Chinami (drugi rynek dla eksportu i pierwsze źródło importu). Oddziaływanie USA opiera się również na porozumieniach traktatowych i tradycji współpracy wojskowej, czego symbolem są coroczne wspólne manewry „Cobra Gold” z udziałem innych zaprzyjaźnionych państw. Wpływy Japonii wynikają z wieloletniej, głębokiej penetracji rynku tajskiego przez biznes japoński oraz doskonałych relacji rządów i rodzin panujących. Natomiast Chiny są stosunkowo od niedawna głównym partnerem handlowym Tajlandii, ale stały się też ważnym inwestorem i, choć nie bez problemów i w ostrej konkurencji z Japonią, modernizują i rozbudowują większą część tajlandzkiej sieci kolejowej. Turyści z Chin stanowią ponad jedną trzecią wszystkich turystów w Tajlandii. W ostatnich latach Tajlandia zaczęła kupować broń w Chinach, i to broń o charakterze strategicznym, jak okręty podwodne, czołgi i transportery opancerzone (wcześniej kupowano broń strzelecką), co budzi niezadowolenie USA. Na obecnym etapie można zaryzykować twierdzenie, że istnieje swego rodzaju równowaga się wpływów USA i Japonii z wpływami Chin. W sprawie sporu na Morzu Południowochińskim Tajlandia stara się nie angażować, a wynik wyborów parlamentarnych wskazuje, że taka polityka prawdopodobnie będzie kontynuowana. W sytuacji, w której konieczne byłoby dokonanie wyboru pomiędzy stronami sporu, można prognozować, że niezależnie od ekipy u władzy Tajlandia będzie lawirować, a w ostateczności tradycyjnie opowie się po stronie aktualnie silniejszego partnera.

⁴⁴ *Thailand's Political Parties Free to Woo Votes for Coming Election*, „China Daily”, 11 grudnia 2018.

Birma/Mjanma

Kraj bogaty w surowce naturalne, o strategicznym położeniu pomiędzy krajami Półwyspu Indyjskiego a Chinami, był wymieniany jako przykład sukcesu polityki *pivot* prezydenta Obamy, między innymi ze względu na stopniowe otwarcie kraju na Zachód.

Po częściowo wolnych wyborach w 2015 r. Birma weszła w okres dalszej ostrożnej demokratyzacji. Główną rolę w tym procesie odgrywa przewodnicząca Narodowej Ligi na rzecz Demokracji (NLD) Aung San Suu Kyi, kierująca kilkoma ministerstwami, w tym spraw zagranicznych, w praktyce będąca szefem rządu. Powyższe wynika z obawy komplikacji politycznych przy ewentualnej zmianie konstytucji z 2011 r. Obok problemów gospodarczych i społecznych sprawą natury politycznej, która poważnie ciąży na pozycji międzynarodowej Birmy, jest sytuacja mniejszości bengalskich muzułmanów Rohingya, zamieszkującej w graniczącej z Bangladeszem prowincji Arakan (Rakhine). Ten liczący około miliona lud przebywa w Birmie jako spuścizna kolonializmu brytyjskiego, kiedy Brytyjczycy robili wszystko, aby osłabić opór i bojkot ze strony rdzennych Birmańczyków, między innymi poprzez osiedlanie w Birmie ludów z terenów kontrolowanych przez nich Indii. Władze niepodległej Birmy traktowały ich niechętnie jako przybyszów z Bangladeszu lub bezpaństwowców. Prowadziło to już wcześniej do napięć i dramatycznych incydentów, a od 2016 r. do pojawienia się grup zbrojnych pod nazwą Arakańska Armia Ocalenia Rohingya (ARSA). Działania tych grup wywołały jesienią 2017 r. brutalną reakcję birmańskich sił zbrojnych, co z kolei doprowadziło do ucieczki ponad 700 tys. Rohingjów do Bangladeszu. W roku 2018 sytuacja się nie zmieniła. Sprawa stała się przedmiotem badań ONZ i określana jest jako ludobójstwo. Sankcje wobec Birmy, polegające na potępieniu i zakazie wjazdu grupy wysokich oficerów wojska i policji, ogłosiły kraje Unii Europejskiej (w tym Brytyjczycy, odpowiedzialni za stworzenie warunków dla kryzysu), Kanada i USA⁴⁵. Presja Zachodu stopniowo się nasila, czego przejawem był przebieg spotkania Aung San Suu Kyi z wiceprezydentem Mikiem Pence'em przy okazji szczytu ASEAN i partnerów dialogu w Singapurze w listopadzie 2018 r. Przedstawicielka Birmy była jednak stanowcza i odrzuciła słowa krytyki Pence'a⁴⁶.

Brak zrozumienia Zachodu dla specyfiki wydarzeń w Mjanmie na pograniczu z Bangladeszem znacznie osłabił sympatie Birmańczyków do tej grupy krajów, częściowo niwecząc efekty otwarcia ze strony prezydenta Obamy. Powyższe w połączeniu z napięciami etnicznymi w innych częściach kraju zniechęciło

⁴⁵ B. Philip, *Une enquête de l'ONU accuse les chefs de l'armée birmane de „génocide”*, „Le Monde”, 28 sierpnia 2018.

⁴⁶ *Rohingya: pressions de Washington sur Aung San Suu Kyi*, „Le Monde”, 14 listopada 2018.

inwestorów zachodnich do rynku birmańskiego. Ocenia się, że zagraniczne inwestycje w latach 2017–2018 spadły o 14%. Birma/Mjanma utrzymuje jednak dynamiczny wzrost PKB, który wyniósł w 2017 r. 6,6%, a w 2018 r. około 6,4%. Na rynku birmańskim ponownie zaktywizowały się Chiny, silnie już obecne w gospodarce, które broniły Birmy w Radzie Bezpieczeństwa NZ oraz Japonia, która przed II wojną światową i w jej trakcie szkoliła kadry ruchu niepodległościowego i ma doskonałe kontakty z wojskowymi birmańskimi. Mimo głębokich urazów z okresu kolonialnego, jakie żywią Birmańczycy do Hindusów za pomoc Brytyjczykom, również Indie stopniowo zwiększają obecność gospodarczą i polityczną w Birmie. Rywalizacja tych trzech mocarstw azjatyckich będzie prawdopodobnie dominować w Birmie w najbliższych latach.

Dwa pozostałe kraje ASEAN części kontynentalnej Azji, Kambodża i Laos, są słabo rozwinięte i sprawy postępu gospodarczego oraz rozwoju społecznego są ich największym problemem. Kambodża dzięki dostępowi do morza nieco się liczy w rozgrywce mocarstw na Morzu Południowochińskim.

Kambodża

Pod koniec 2017 r. sprawujący władzę od ponad 30 lat premier Hun Sen podjął działania zapewniające dalsze pozostawanie u władzy. Doprowadził do rozwiązania głównej partii opozycyjnej CNRP i uwięzienia jej przywódcy Kem Sokha w listopadzie (poprzedni przywódca Sam Rainsy został zmuszony do emigracji w 2016 r.). W tym samym czasie przejął kontrolę nad prasą opozycyjną lub niezależną⁴⁷. Po takim „przygotowaniu”, nie mogło zaskakiwać, że w lipcowych wyborach w 2018 r. partia Hun Sena PPC zdobyła wszystkie 125 miejsc w niższej izbie parlamentu. Miała ona jako konkurentów tylko kilka słabych i małych partii, zastraszonych losem CNRP. Na korzyść rządu działał też szybki wzrost gospodarczy, który w ostatnich latach wahał się w granicach 6,9–7% PKB, zmniejszała się liczba ludzi żyjących w biedzie, spadało bezrobocie, choć stopień wyzysku pracowników szybko rozwijającego się przemysłu, zwłaszcza tekstylnego, był bardzo wysoki. Widać wyraźnie, że Hun Sen wyklucza możliwości oddania lub podzielenia się władzą, a niektóre jego działania wskazują, że planuje na następcę swego syna Hun Manetha.

Kluczową rolę w rozwoju gospodarczym Kambodży odgrywają Chiny, które wraz z Hongkongiem są bardzo ważnym partnerem handlowym, największym, bo na poziomie około 40%, dawcą pomocy oraz największym inwestorem zagranicznym. Chiny są również głównym dawcą pomocy wojskowej. Chińskie firmy rozbudowują wspomniane kompleksy portowe i turystyczny Koh Rong New Port,

⁴⁷ Harold Thibault, *Au Cambodge, la vente du „Phnom Penh Post” sonne le glas de la presse indépendante*, „Le Monde”, 11 maja 2018.

który może stać się bazą chińskiej floty. W całym kraju widoczna jest obecność firm chińskich. Wpływy i obecność innych państw, poza Japonią, aktywną we współpracy wokół rzeki Mekong, jest niewielka. Od 2012 r. Kambodża podporządkowuje całkowicie swoją politykę zagraniczną Chinom. Mimo zarzutów partnerów z ASEAN, że rozbija jedność organizacji, Hun Sen nie widzi żadnego interesu w zmianie prowadzonej polityki i dopóki on lub członek jego rodziny będzie rządził Kambodżą, będzie ona posłusznym wykonawcą woli Pekinu.

Laos

Laos to kraj bez dostępu do morza, najbiedniejszy z państw ASEAN. Dzięki jednak posiadaniu złóż różnych surowców i dużych zasobów energii wodnej, która zaczęła już być wykorzystywana, a produkowany prąd jest sprzedawany głównie do Tajlandii, Laos rozwija się szybko, ze wzrostem w granicach 6–7,5% PKB rocznie. Gospodarka jest reformowana w kierunku większej roli rynku, ale przebiega to powoli. System polityczny jest skostniały, a obecni przywódcy nie dają nadziei na liberalizację⁴⁸.

W polityce zagranicznej rośnie wpływ Chin, które są głównym partnerem handlowym i inwestorem (od 2016 r.). Mimo pewnych problemów prawnych i organizacyjnych rozpoczęto prace nad linią kolejową o długości 414 km, która ma połączyć granicę chińsko-laotańską poprzez dawną stolicę Luang Prabang do Wientian i granicy laotańsko-tajlandzkiej. Wartość inwestycji wynosi około 500 mln euro⁴⁹. Kolejnym ważnym partnerem jest Wietnam – trzeci partner handlowy i drugi inwestor, jego rolę zwiększają silne powiązania kół politycznych, a przede wszystkim stała współpraca kół wojskowych. Inni partnerzy nie odgrywają ważniejszej roli w polityce Laosu.

Laos nie może sobie pozwolić na napięcia ani z Chinami, ani z Wietnamem. W przypadku wzrostu napięć między tymi głównymi partnerami Laos prawdopodobnie będzie się starał zachować ścisłą neutralność.

Państwa wyspiarskie

Filipiny

Filipiny są silnie zaangażowane w spór wokół Morza Południowochińskiego. W latach 2011–2016 rozwijały się szybko, około 6,6% PKB rocznie⁵⁰, a w 2017 r. 6,7%. Również perspektywy dalszego wzrostu są dobre. Rozwój opiera się głównie

⁴⁸ Laos, „Le Bilan du Monde” 2019, s. 189.

⁴⁹ B. Philip, *Le Laos, nouvelle frontière chinoise*, „Le Monde”, 7 sierpnia 2017.

⁵⁰ *Pocket World in Figures*.

na konsumpcji wewnętrznej, z rynkiem ponad 104 mln ludzi, gdzie nadal jest dużo ludności ubogiej (około 20%), ale gdzie siła nabywcza jednak wzrosła w ostatniej dekadzie o 26%. Bardzo korzystna dla rozwoju Filipin jest sytuacja demograficzna, bo społeczeństwo to należy do najmłodszych na świecie, ze średnią wieku 23,5, jest nieźle wyedukowane i mówi po angielsku⁵¹. Duże znaczenie dla kraju ma emigracja zarobkowa. Ocenia się, że ponad 9 mln Filipińczyków pracuje za granicą i przesyła część zarobków do kraju.

Prezydent Rodrigo Duterte od objęcia stanowiska w czerwcu 2016 r. rozpoczął proces równoważenia rozbudowanych stosunków z byłym patronem kolonialnym i głównym partnerem politycznym, gospodarczym i wojskowym – USA i rozwijaniem stosunków z rosnącą potęgą w regionie – Chinami. Motywem działania była prawdopodobnie chęć uzyskania z Chin środków na ambitny program unowocześnienia i rozbudowy infrastruktury oraz załagodzenie sporu o wysepki i rafy na Morzu Południowochińskim.

Od pierwszej wizyty Dutertego w Chinach w październiku 2016 r. zaostrzyła się rywalizacja między Chinami i USA o wpływy na Filipinach. Oba kraje są czołowymi partnerami handlowymi Filipin (Chiny to czwarte miejsce jako rynek zbytu, ale pierwsze, jeżeli liczyć z Hongkongiem, i pierwsze jako źródło importu; USA to drugi rynek zbytu dla towarów filipińskich i trzecie źródło importu). W omawianym okresie doszło do ważnych wizyt politycznych i wojskowych z obu stron, oba kraje udzielały pomocy wojskowej w czasie pięciu miesięcy walk z ekstremistami islamskimi o miasto Marawi. Chiny dostarczyły karabiny snajperskie, a USA różnego rodzaju sprzęt i instruktorów prowadzenia walk w mieście. W zakresie pomocy wojskowej aktywne były też Rosja i Japonia. Mimo deklaracji Dutertego o ograniczeniu współpracy wojskowej z USA siły zbrojne Filipin nadal utrzymują intensywne relacje z Amerykanami. Liczba wspólnych szkoleń i ćwiczeń zbliża się do 300 rocznie⁵². Natomiast w sferze gospodarczej, mimo że Chiny nie zrealizowały obiecanych w czasie pierwszej wizyty Dutertego w Pekinie inwestycji na sumę 24 mld dol., a faktycznie uruchomiły tylko niewielką część zapowiadanych środków, filipiński prezydent liczy nadal na ich rosnące zaangażowanie w inwestycje infrastrukturalne. Wynika to z oceny, że dla Chin postawa Filipin w sporze na Morzu Południowochińskim ma kluczowe znaczenie. Prezydentowi Filipin zależy przede wszystkim na budowie nowoczesnej sieci linii kolejowych na wyspie Luzon. Szczególne znaczenie w stosunkach Manili z Pekinem miała wizyta prezydenta Xi Jinpinga w listopadzie 2018 r., który potwierdził zaangażowanie się

⁵¹ Damian Wnukowski, *Rosnące znaczenie Filipin w Azji Południowo-Wschodniej*, „Biuletyn PISM”, 22 maja 2018, nr 73.

⁵² Sarah Zheng, *Philippines Must Strike a Balance when China's Xi Jinping Comes to Visit*, *Analyst Say*, „South China Morning Post”, 1 listopada 2018.

Chin w program budowy nowoczesnej infrastruktury, ale także uzgodnił z Duterem wspólną eksploatację złóż ropy i gazu z dna Morza Południowochińskiego. Ma to dla Chińczyków duże znaczenie, ponieważ chcą narzucić tego typu współpracę innym krajom z obrzeży akwenu, co w dużym stopniu osłabi – w ich ocenie – napięcia w regionie⁵³. Ze względu na zmienność polityki Dutertego, a także siłę powiązań z USA i wpływy innych państw, szczególnie Japonii, nie można jeszcze uznać, że doszło do decydującej zmiany w polityce zagranicznej Filipin, ale przy różnych zawirowaniach i zmianach ewoluuje ona raczej w kierunku zbliżenia z Pekinem.

Indonezja

Największy pod względem obszaru (1,9 mln km²) i liczby ludności (266 mln) kraj ASEAN leży na około 17 tys. wysp, wysepek i raf Archipelagu Malajskiego. Równocześnie jest największą gospodarką wśród państw ASEAN. Obecny prezydent Joko Widodo, zwany Jokowi, jako główne zadanie po wyborze w 2014 r. postawił sobie przyspieszenie wzrostu gospodarczego do 7% PKB rocznie. Nie udało mu się jednak tego zrealizować – średni wzrost PKB w latach 2011–2016 wyniósł 5,3%, co też było niezłym wynikiem⁵⁴. Indonezja, mimo wielu działań zachęcających ze strony władz centralnych, jest trudna dla zagranicznych inwestorów, chociażby ze względu na biurokrację, ogólną niechęć do zagranicznego kapitału i korupcję. Pozytywny wpływ dużej podaży młodej i dynamicznej siły roboczej jest ograniczany stosunkowo słabym poziomem jej kwalifikacji, wynikającym z niskiego poziomu szkolnictwa⁵⁵. Na sytuację rzutują też negatywnie ciągle odnawiające się tendencje do radykalnego islamu, inspirowane zamachy terrorystyczne. Ostatnie duże zamachy miały miejsce w Surabaji w maju 2018⁵⁶. Wybory prezydenckie w kwietniu 2019 r. stwarzały niebezpieczeństwo, że różne siły wewnętrzne i zewnętrzne będą się starały wykorzystywać radykalny islam do wywoływania niepokojów i wpływania na ich wynik, a także na kierunek polityki zagranicznej.

Prezydent Jokowi, w przeciwieństwie do swego poprzednika, prowadził politykę koncentrowania się na sprawach krajowych, mniej zajmując się relacjami z zagranicą. Zachował bardzo ostrożne stanowisko w sprawach Morza Południowochińskiego. Wynikało to z nadziei na znaczny wzrost inwestycji z Chin, w tym rozbudowę infrastruktury związanej z gospodarką morską. Obok zaawansowanej

⁵³ Frédéric Lemaître, Brice Pedroletti, *La Chine cherche le soutien des Philippines pour avancer ses pions en mer de Chine*, „Le Monde”, 21 listopada 2018.

⁵⁴ *Pocket World in Figures*.

⁵⁵ *Awaiting the Fanfare – Indonesian Economy*, „The Economist”, 19 stycznia 2019.

⁵⁶ Madjid Zerrouky, Bruno Philippe, *L’Indonésie frappée par le „dijihadisme familial”*, „Le Monde”, 14 maja 2018.

już budowy szybkiej kolei Dżakarta–Bandung podpisano między innymi kontrakty na budowę dwóch elektrowni wodnych na Borneo, elektrowni ciepłej na Bali i huty stali na Jawie. Negocjowane są dalsze kontrakty. Ponadto władze chińskie zapewniły, że Indonezja jest włączona w inicjatywę Morskiego Jedwabnego Szlaku XXI wieku. Rola Chin wydaje się umacniać, bo w ostatnich latach stały się one pierwszym rynkiem zbytu i źródłem importu oraz trzecim inwestorem, po Singapurze i Japonii. Wpływy Chin są równoważone głównie przez Japonię, która jest dla Indonezji drugim rynkiem zbytu i trzecim źródłem importu, ale także drugim inwestorem. Japońskie firmy rozbudowują Palembang Port w zachodniej Jawie oraz budują nową linię kolejową łączącą Dżakartę i Surabayę⁵⁷. W związku z wizytą premiera Shinzō Abe w styczniu 2017 r. Japonia zaproponowała Indonezji współpracę w zakresie bezpieczeństwa morskiego i szerszej kontakty w zakresie obronności. Podobne działania podejmowały Stany Zjednoczone, szczególnie po wizycie wiceprezydenta Mike’a Pence’a w końcu kwietnia 2017 r. USA są dla Indonezji także bardzo ważnym partnerem handlowym, między innymi jako trzeci rynek zbytu dla eksportu. Amerykanie chcieliby zwłaszcza wciągnąć Indonezję do grupy Quad (USA, Japonia, Australia, Indie), ale na razie bez powodzenia.

Taka możliwość mogła się pojawić po wyborach prezydenckich 17 kwietnia 2019 r., gdyby Jokowi przegrał z kontrkandydatem Prabowo Subianto, który obok krytyki polityki gospodarczej grał na nastrojach nacjonalistycznych i islamistycznych. Ponowne zwycięstwo Jokowi pozwala przypuszczać, że polityka Indonezji nie ulegnie większym zmianom.

Do wyspiarskiej części Azji Południowo-Wschodniej zalicza się jeszcze dwa kraje członkowskie ASEAN – Singapur i sultanat Brunei oraz Timor Wschodni, nienależący do ASEAN.

Singapur

Miasto-państwo o powierzchni tylko 719 km² i 5,6 mln ludności cieszy się doskonałą opinią jako centrum handlu i finansów międzynarodowych. Jest jednym z najbardziej rozwiniętych i najbogatszych państw świata. Odgrywa w regionie również bardzo ważną rolę polityczno-dyplomatyczną. Było inspiratorem utworzenia ASEAN, powołania procesu ASEM i wielu innych ważnych inicjatyw o znaczeniu międzynarodowym. Zawarło także, jako pierwszy kraj ASEAN, porozumienie o wolnym handlu z Unią Europejską. W Singapurze rozwinięto najnowocześniejsze dziedziny nauki i przemysłu, zwłaszcza w sektorach biotechnologii, farmaceutyki i robotyki, a także technologie finansowe, tak zwane *fintechs*. Po okresie pewnych napięć znowu rozwija stosunki z Chinami, które są pierwszym rynkiem zbytu

⁵⁷ Sheany, „Jakarta Globe”, 25 czerwca 2018.

i źródłem importu, Singapur zaś jest wielkim zagranicznym inwestorem w Chinach. Symbolem poprawy stosunków była wizyta singapurskiego premiera Lee Hsien Loonga w Chinach we wrześniu 2017 r. W listopadzie 2018 r. w czasie wizyty chińskiego premiera Le Keqiang w Singapurze podpisano protokół poszerzający porozumienie o wolnym handlu z 2009 r. Równocześnie Singapur utrzymuje ścisłą współpracę ze Stanami Zjednoczonymi, które są nie tylko ważnym źródłem importu (trzecie miejsce po Chinach i Malezji), ale także partnerem politycznym i wojskowym. W Singapurze zlokalizowany jest od lat stały punkt oparcia dla floty i sił powietrznych USA (baza Changi), ostatnio rozbudowywany. Wyrazem zaufania USA do Singapuru był wybór tego kraju jako miejsca pierwszego szczytu przywódców USA i KRLD.

Singapur nie angażuje się w spór na Morzu Południowochińskim, ale regularnie opowiadając się za respektowaniem „prawa międzynarodowego do swobodnego przepływu i przelotu” sygnalizuje, że w razie wzrostu napięć stanie raczej po stronie USA, Japonii i innych państw zachodnich.

Brunei

Sułtanat Brunei jest jednym z najmniejszych państw regionu (6 tys. km² i 434 tys. ludności), równocześnie jednym z najbardziej konserwatywnych. Od 2014 r. zaczęto tam wprowadzać prawo szariat. Początkowo powoli, ale od 3 kwietnia 2019 r. zaczął obowiązywać nowy kodeks karny, całkowicie oparty na Koranie. Brunei zalicza się do krajów o najwyższym dochodzie na mieszkańca, w czym zajmuje drugie miejsce w ASEAN po Singapurze. Dochody w 80% opierają się na wydobyciu ropy i gazu. Głównym odbiorcą ropy są Chiny, równocześnie ważny dostawca różnych towarów, w tym żywności *halal* (czystej rytualnie według zasad islamu). Brunei zgłasza pretensje do niewielkich obszarów Morza Południowochińskiego, ale nie wpływa to ujemnie na relacje z Pekinem. Wizyta prezydenta Xi Jinpinga w listopadzie 2018 r. potwierdziła wolę obu stron do rozwijania współpracy. Władca Brunei sułtan Hassanal Bolkiah liczy na napływ chińskich inwestycji w celu dywersyfikacji gospodarki. Wskazuje to, że Chiny dysponują silnymi argumentami, aby w razie potrzeby przynajmniej zneutralizować stanowisko Brunei w sprawie sporu na Morzu Południowochińskim. Wspomniane wprowadzenie szariat spotkało się z krytyką opinii światowej i osłabiło pozycję międzynarodową Brunei, co ułatwia Chinom oddziaływanie na jego politykę zagraniczną.

Timor Wschodni

Najmłodszy (niepodległość od 2002 r.), niewielki (15 tys. km²) i najbiedniejszy z krajów regionu z wielkim trudem realizuje zasady demokratyczne ze względu na ostre podziały i zacieklą rywalizację dwóch głównych partii politycznych.

Silna jest polityczna i gospodarcza obecność chińska i w związku z tym Timor Wschodni przystąpił do Azjatyckiego Banku Inwestycji Infrastrukturalnych (AIIB). Timor Wschodni aktywnie włączył się także w inicjatywy Pasa i Szlaku prezydenta Xi Jinpinga. Nie oznacza to jednak pełnego uzależnienia od Chin. Sporą aktywnością wykazuje się Japonia, która nawet skłoniła poprzedniego prezydenta Timoru w czasie jego wizyty w Tokio do oficjalnego wyrażenia zaniepokojenia ambicjami Chin w regionie. Również Australia stara się przyciągać Timor Wschodni do współpracy i zgodziła się na początku 2017 r. renegotjować niekorzystną dla Timoru granicę morską⁵⁸. Negocjacje zakończyły się w marcu 2018 r. i Timor odzyskał obszary sporne, gdzie możliwa jest eksploatacja gazu z dna morskiego, co ma przyspieszyć jego rozwój i dzięki temu zmniejszyć uzależnienie od Chin.

Wnioski

1. Azja Południowo-Wschodnia i Morze Południowochińskie należą do najważniejszych obszarów rywalizacji Chin ze Stanami Zjednoczonymi. Do tej rywalizacji dołączają inne mocarstwa oraz – w mniejszym lub większym stopniu – zaangażowane są w nią państwa regionu. Na jej przebieg i charakter wpływają lub będą wpływać w różnym stopniu inne sfery rywalizacji, między innymi rywalizacja gospodarcza, włącznie z elementami wojny handlowej, konkurencja technologiczna, sytuacja na Półwyspie Koreańskim, sytuacja wokół Tajwanu czy problem budowy i rozmieszczenia rakiet średniego zasięgu. Wpływ tych innych sfer rywalizacji, poza sprawą Tajwanu, wydaje się jednak ograniczony, natomiast wynik rywalizacji na wspomnianym obszarze będzie mieć ogromny wpływ na dalszy rozwój sytuacji w Azji, a w konsekwencji sytuacji światowej.

2. Jedno słabnące supermocarstwo – USA – stara się usilnie włączyć w rywalizację po swojej stronie inne mocarstwa, na przykład Japonię, która ma w regionie tradycyjne wpływy i ważne interesy, Australię i Indie. Jeżeli chodzi o Unię Europejską, to jako całość zajmuje stanowisko ostrożne, natomiast w rozgrywkę włączają się, choć w ograniczonym zakresie, dwa główne państwa europejskie – Wielka Brytania i Francja. Chiny, drugie rosnące w siłę supermocarstwo, mają tę przewagę nad konkurentem, że zawsze były, są i będą obecne w północnej części regionu. Nie bez znaczenia jest także liczna emigracja chińska w tym regionie, o której losy władze ChRL troszczą się od lat (konkurując w tym aspekcie z Tajwanem). Ich cywilizacja od ponad dwóch tysięcy lat oddziaływała na region, a ogrom ich

⁵⁸ Caroline Taix, *L'Australie et le Timor oriental renégocient leur frontière maritime*, „Le Monde”, 10 stycznia 2017.

potencjału niemal w każdej dziedzinie powoduje, że sprawa sojuszników nie jest traktowana priorytetowo. Przyjazne, choć złożone stosunki Chin z Rosją sprawiają, że tylko w niektórych sytuacjach i częściach regionu może być ona uważana za wiarygodnego sojusznika Chin.

3. Jeżeli chodzi o stanowisko USA wobec Chin, to zapowiedzią zmian było wystąpienie sekretarza stanu Rexa Tillersona w październiku 2017 r., przedstawiające wizję Wolnego i Otwartego Indo-Pacyfiku (FOIP). Opublikowane w grudniu 2017 r. dokumenty *National Security Strategy* i *National Defense Strategy* ukazały nową amerykańską wizję świata i określiły Chiny i Rosję jako „strategicznym konkurentów”. Nadało to zupełnie nowy charakter oraz ostrość rywalizacji chińsko-amerykańskiej i rozszerzyło jej zakres w Azji Południowo-Wschodniej i na Morzu Południowochińskim. Pojawiły się nowe elementy w działaniach USA, świadczące, że nawet niezwykle delikatna i konfliktowa sprawa Tajwanu będzie bezlitośnie wykorzystywana przez USA do nacisku na Chiny.

4. Słabością kształtującej się obecnie nowej polityki USA jest brak dynamicznej koncepcji polityki ekonomicznej wobec regionu. Natomiast postępująca intensyfikacja operacji floty i sił powietrznych USA w regionie ma skłaniać wahające się państwa do zajęcia stanowiska proamerykańskiego. Lokalni sojusznicy mogą mieć jednak obawy i wątpliwości co do stabilności polityki Trumpa. W rezultacie tych obaw można zaobserwować, jak większość państw regionu prowadzi politykę *hedge*, czyli asekurowania się na obie strony i dążenia do utrzymania równego dystansu wobec obu konkurentów. Możliwości oddziaływania USA byłyby dużo słabsze, gdyby nie współdziałanie sojuszniczej Japonii.

5. Polityka Chin w regionie nawiązuje do ich polityki w całej Azji Wschodniej i pozostaje w zgodzie z kierunkami nakreślonymi przez prezydenta Xi Jinpinga w latach 2013–2014. Głównym składnikiem tej polityki jest realizacja wielkich inicjatyw Nowego Jedwabnego Szlaku. W odniesieniu do Azji Południowo-Wschodniej i Morza Południowochińskiego jest to szczególnie Morski Jedwabny Szlak XXI wieku, który dzięki środkom przeznaczonym na jego finansowanie stwarza regionowi i poszczególnym państwom, przede wszystkim tym, które chcą współpracować z Chinami, nowe możliwości rozwoju. Realizacja tych inicjatyw jest obecnie w trakcie przebudowy w kierunku większej elastyczności, otwartości i respektowania interesów partnerów. Wynika to z krytycznych ostatnio głosów co do wspomnianych inicjatyw.

Równocześnie Chiny stosują w regionie politykę osłabiania wszelkimi sposobami sojuszy i związków krajów regionu z USA, a promowania swoich interesów i powiązań z partnerami. Obok głównej siły chińskiej polityki, jaką jest oferta współpracy gospodarczej, znaczną rolę odgrywa tu cały zespół środków określanych jako *soft power*, polegających na oferowaniu między innymi stypendiów dla

studentów i naukowców, programów różnego rodzaju szkoleń, oddziaływaniu na media, promowaniu dorobku chińskiej kultury, cywilizacji itp. Coraz bardziej wykorzystywana jest wspomniana już mniejszość chińska, oceniana na ponad 25 mln ludzi w regionie, która zachowała na ogół dobre kontakty z krajem ojczystym, a w większości krajów regionu odgrywa ważną rolę w życiu gospodarczym.

Prowadzona jest i będzie dalsza rozbudowa chińskiej obecności wojskowej w regionie, przede wszystkim w postaci umacniania pozycji na wspomnianych siedmiu wysepkach i rafach na Morzu Południowochińskim. W skali bardziej ogólnej Chiny nastawiają się na przynajmniej zrównoważenie sił morskich USA w regionie w nadchodzącym dziesięcioleciu.

6. Japonia, kierowana przez premiera Shinzō Abe, kontynuuje politykę ścisłych związków ze Stanami Zjednoczonymi pod kierownictwem prezydenta Trumpa, mimo brutalnych działań USA w sferze relacji gospodarczych, w tym nakładania dodatkowych ceł na niektóre towary japońskie. Premier Abe jest przekonany, że bezpieczeństwo Japonii jest ściśle związane z wszechstronną współpracą z USA, co widać w praktyce współdziałania na terenie Azji Południowo-Wschodniej i Morza Południowochińskiego oraz zakupach amerykańskiego uzbrojenia. Abe podjął jednak także działania na rzecz poprawy stosunków z Chinami, wykorzystując okazję 40-lecia podpisania traktatu normalizującego te stosunki. Złożył wizytę w Chinach w październiku 2018 r., pierwszą od siedmiu lat na tym szczeblu. Premier japoński, dotychczas bardzo krytyczny wobec inicjatyw Nowego Jedwabnego Szlaku, złagodził swoje stanowisko. Nie należy się temu dziwić, obroty handlowe między oboma krajami wynoszą około 300 mld dol., a Chiny są pierwszym partnerem handlowym Japonii. Główne przyczyny konfrontacji jednak pozostały (ocena historii, spór terytorialny, rywalizacja strategiczna), a stanowisko Japonii zasadniczo się nie zmieniło, czego wyrazem było przyjęcie przez rząd w Tokio w grudniu 2018 r. nowych wytycznych narodowego programu obrony, zakładających znaczny wzrost wydatków⁵⁹.

7. Ważne znaczenie dla rywalizacji będzie miało stanowisko państw regionu, które jak dotąd starają się zachować dobre relacje z oboma konkurentami (wspomniana polityka *hedge*). Na razie wynik rozgrywki jest wyrównany. Chiny nieoczekiwanie utraciły nieco wpływy w Malezji, ale częściowo odbudowały swoją obecność w Birmie/Mjanmie. Dla regionu ważne miały być wyniki wyborów prezydenckich w Indonezji i parlamentarnych w Tajlandii, wydaje się jednak, że przynajmniej na razie nie wpłyną one zasadniczo na politykę tych krajów. Istotna będzie ewolucja sytuacji na Filipinach, czyli czy Duterte'mu uda się zrównoważyć związki z USA i Chinami. Dla sytuacji w regionie

⁵⁹ Philippe Mesmer, *Le Japon muscle les capacités offensives des Forces d'autodéfense*, „Le Monde”, 18 grudnia 2018.

bardzo ważnym krajem jest Wietnam, który ma poważne spory z Chinami, rozwija dynamicznie współpracę z USA, ale znając wyrachowanie i zmienność polityki amerykańskiej, stara się nadal utrzymać dialog oraz poprawne relacje z Pekinem i deklaruje politykę niezaangażowania. Nie można wykluczyć, że zaostrzająca się rywalizacja USA i Chin w regionie osłabi związki i współpracę w ramach ASEAN oraz doprowadzi do wzrostu napięć pomiędzy niektórymi państwami tego ugrupowania.

Summary

The rivalry between the United States and China in the Southeast Asia in 2017 and 2018.

The rivalry of great powers between the United States and China embraces all regions of East Asia, including Southeast Asia and the South China Sea. The situation changed and became even more dynamic at the beginning of 2017, with the arrival of Donald Trump, the new American President. Donald Trump's decision to withdraw the United States from the Trans Pacific Partnership had a significant influence on the situation in Southeast Asia and started a trade war with China as well as a race in the field of new technologies. The Trump Administration also introduced a new strategy of "free and open Indo – Pacific" which shared some basic strategic similarities with its predecessor – the Pivot. Washington has labeled China a strategic rival and a military threat. The American activities are strongly supported by Japan. The Japanese prime minister Shinzō Abe considers supporting Trump's policy of trade war and general confrontation with China is in Japanese national interest. China was surprised by the evolution of American policy and its reaction was rather defensive. The Chinese president Xi Jinping suspects that the US's real goal is to prevent China from rising or projecting power and influence abroad, especially in Southeast Asia and South China Sea. However China's leadership has firmly decided to oppose the American administration policy, particularly in the above mentioned region.

The countries of the region of Southeast Asia started to be severely challenged by China but also by the United States and Japan, especially in the South Chinese Sea. The majority of these countries are likely to continue the "hedge" policy.

Keywords: Southeast Asia, South China Sea, Indo – Pacific, rivalry, hedge.

Słowa kluczowe: Azja Południowo-Wschodnia, Morze Południowo-chińskie, Indo-Pacyfik, rywalizacja amerykańsko-chińska

Bibliografia

1. Allard P., *La politique commerciale de Trump: faire reculer la Chine*, Notes de l'IFRI, Potomac Paper 38, marzec 2019.
2. *Awaiting the Fanfare – Indonesian Economy*, „The Economist”, 19 stycznia 2019.
3. Beeson M. (red.), *Contemporary Southeast Asia*, New York 2008.
4. Behrendt P., *Amerykański lotniskowiec w Wietnamie*, „Centrum Studiów Polska–Azja”, 17 marca 2018, <http://www.polska-azja.pl/p-behrendt-amerykański-lotniskowiec-w-wietnamie>.
5. Bulard M., *Chine – États-Unis, où s'arrêtera l'escalade des sanctions?*, „Le Monde diplomatique”, październik 2018.
6. *China, ASEAN Agree to Build Higher Level of Strategic Partnership*, „China Daily”, 7 sierpnia 2017.
7. Chinyong Liow J., *Dictionary of the Modern Politics of Southeast Asia*, London 2015.
8. *Donald Trump prêt au bras de fer avec Pékin et Séoul*, „Le Monde”, 13 lutego 2018.
9. Duchatel M., *Geopolitique de la Chine*, Paris 2017.
10. Duchatel M., *How the French Military's 'Political Messenger' are Countering Beijing in the South China Sea*, „South China Morning Post”, 5 sierpnia 2018.
11. *Gracié, l'ex-opposant malasien Anwar Ibrahim a été libéré de prison*, „Le Monde”, 16 maja 2018.
12. Huang K., Elmer K., *Beijing's Challenge to US Warship in South China Sea „Deliberate and Calculated”*, *Observers Say*, „South China Morning Post”, 5 października 2018.
13. Jaipragas B., *Forget the Warships: Malaysian PM Mahatir's Peace Formula for South China Sea*, „South China Morning Post”, 19 czerwca 2018.
14. Jaipragas B., *I'd Side with Rich China over Fickle US*, „South China Morning Post”, 8 marca 2019.

15. Lemaître F., *L'APEC divisée après la passe d'armes entre Pékin et Washington*, „Le Monde”, 18 listopada 2018.
16. Lemaître F., *La Malaisie inflige un revers aux „nouvelles routes de la soie”*, „Le Monde”, 22 sierpnia 2018.
17. Lemaître F., Pedroletti B., *La Chine cherche le soutien des Philippines pour avancer ses pions en mer de Chine*, „Le Monde”, 21 listopada 2018.
18. Mesmer P., *Le Japon muscle les capacités offensives des Forces d'autodéfense*, „Le Monde”, 18 grudnia 2018.
19. Minnie Chan, *United States 'Won't Give in to China' on Taiwan or South China Sea*, „South China Morning Post”, 19 listopada 2018.
20. *More Cooperation Needed in the South China Sea*, „South China Morning Post”, 6 czerwca 2018.
21. Mu R., *La guerre commerciale sino-américaine oblige la Chine à accélérer l'innovation technologique*, „Diplomatique”, październik–listopad 2018.
22. Philip B., *La Chine isole le Vietnam lors du Sommet diplomatique de l'Asean*, „Le Monde”, 7 sierpnia 2017.
23. Philip B., *Le Laos, nouvelle frontière chinoise*, „Le Monde”, 7 sierpnia 2017.
24. Philip B., *Malaisie: victoire historique de l'opposition*, „Le Monde”, 11 maja 2018.
25. Philip B., *Une enquête de l'ONU accuse les chefs de l'armée birmane de „génocide”*, „Le Monde”, 28 sierpnia 2018.
26. *Pocket World Figures*, „The Economist” 2019.
27. Przychodniak M., *Azjatycka podróż Donalda Trumpa – nieudana próba odzyskania przez USA inicjatywy w regionie*, „Biuletyn PISM”, 15 listopada 2017, nr 110.
28. Przychodniak M., *Xi Transforms the PLA: How the Military Is Being Adapted to China's Changing Global Position*, „PISM Policy Paper”, październik 2017, nr 7.
29. Przychodniak M., *Znaczenie decyzji parlamentu XIII kadencji dla polityki ChRL*, „Biuletyn PISM”, 3 kwietnia 2018, nr 50.
30. Rapp-Hooper M., *The Indo-Pacific Vision in Strategic Limbo*, Notes de l'IFRI, Centre for Asian Studies, listopad 2018.
31. *Rohingya: pressions de Washington sur Aung San Suu Kyi*, „Le Monde”, 14 listopada 2018.
32. Sheany, „Jakarta Globe”, 25 czerwca 2018.
33. Stanzel A. i in., *China' „New Era” with Xi Jinping Characteristics*, “European Council on Foreign Relations”, grudzień 2017.
34. Szumski K., *Azja Południowo-Wschodnia w polityce USA: nowe rozdanie*, „Azja-Pacyfik” 2017, t. 20.

35. Taix C., *L'Australie et le Timor oriental renégocient leur frontière maritime*, „Le Monde”, 10 stycznia 2017.
36. *Thailand's Political Parties Free to Woo Votes for Coming Election*, „China Daily”, 11 grudnia 2018.
37. Thibault H., *Au Cambodge, la vente du „Phnom Penh Post” sonne le glas de la presse indépendante*, „Le Monde”, 11 maja 2018.
38. *Trump Directs USTR to Examine China's IP Practices*, „China Daily”, 15 września 2017.
39. *Tygodniowy przegląd wydarzeń politycznych w Azji*, Departament Azji i Pacyfiku MSZ, Warszawa, 16 listopada 2018.
40. Wnukowski D., *Rosnące znaczenie Filipin w Azji Południowo-Wschodniej*, „Biuletyn PISM”, 22 maja 2018, nr 73.
41. Wong C., *At Western-led Summit, Chinese Find Controversy and Clash of Culture*, „South China Morning Post”, 4 czerwca 2018.
42. Zenhua Lu, *Donald Trump's National Strategy Target China, Russia Attempting to Erode American Security and Prosperity*, „South China Morning Post”, 19 grudnia 2017.
43. Zerrouky M., Philippe B., *L'Indonésie frappée par le „djihadisme familial”*, „Le Monde”, 14 maja 2018.
44. Zhang Zhihao, *Air Force Planes Fly Patrols Cross Strategic Waterways*, „China Daily”, 13 grudnia 2017.
45. Zhang Zhihao, *Washington Said to Disregard Facts Concerning China's Military Efforts*, „China Daily”, 22 grudnia 2017.
46. Zhao Huanxin, Cao Desheng, *Dialogue Paved Way for Summit*, „China Daily”, 12 listopada 2018.
47. Zhao Huanxin, Mo Jingxi, *Beijing Likens US Policy to „Cold War”*, „China Daily”, 20 grudnia 2017.
48. Zhao Lei, *US Urges to Cease Intrusions in South China Sea*, „China Daily”, 29 maja 2019.
49. Zheng S., *Philippines Must Strike a Balance when China's Xi Jinping Comes to Visit, Analyst Say*, „South China Morning Post”, 1 listopada 2018.